

Beleidsadvies.

Armoede en het recht op vrije tijd

een verkennend vooronderzoek

Inhoud

1.	Situering van de vraag	2
2.	Methodologie.....	4
3.	Vrije tijd en armoede vanuit een kinderrechtenperspectief.....	6
3.1.	Recht op vrije tijd	6
3.2.	Armoede en kinderrechten	7
3.3.	Armoede en vrije tijd benaderen vanuit een kinderrechtenperspectief	8
4.	Vrije tijd van kinderen en jongeren in armoede	10
4.1.	Georganiseerde en ongeorganiseerde vrije tijd lopen door elkaar.....	10
Een beter begrip van vrijetijdsbesteding	10	
Georganiseerde vrije tijd.....	12	
Ongeorganiseerde vrije tijd	13	
Verbinding tussen georganiseerde en ongeorganiseerde vrijetijdsbesteding	13	
Inzichten uit de cocreatiemomenten.....	15	
4.2.	Veiligheid, vertrouwen en relaties zijn essentieel.....	16
Inzichten uit de cocreatiemomenten.....	18	
4.3.	Drempels en hefboomen: meer dan het aanpakken van financiële drempels	19
Betaalbaarheid.....	21	
Bekendheid.....	21	
Bereikbaarheid.....	21	
Beschikbaarheid	22	
Begrijpelijkheid.....	22	
Bruikbaarheid.....	23	
Betrouwbaarheid	24	
Inzichten uit de cocreatiemomenten.....	25	
4.4.	Armoede benaderen vanuit kruispuntdenken	26
Inzichten uit de cocreatiemomenten.....	26	
4.5.	Rol leefomgeving en opvoedingsverantwoordelijken zijn van belang	27
Ouderlijke rol: aanmoedigingen en opvattingen.....	28	
Werksituatie van ouder of opvoedingsverantwoordelijke	29	
Inzichten uit de cocreatiemomenten.....	29	
5.	Conclusie.....	30
6.	Bibliografie	32

1. Situering van de vraag

We stellen vast dat **armoede een realiteit is voor heel wat kinderen en jongeren** in Vlaanderen. In 2021 leeft 12,7% van de Belgische bevolking (ongeveer 1.443.000 personen) in een gezin met een inkomen onder de armoederisicogrens.¹ Waar in Vlaanderen tussen 6,6% en 9,0% een verhoogd risico heeft op armoede, loopt dit in het Brussels Gewest op tot 25,4%. Daarnaast leeft 9,2% van de Belgische bevolking in een gezin dat in langdurige (persistente) armoede² verkeert (Coene et al., 2022, p.389). Omdat kinderen en jongeren specifieke noden hebben om goed te kunnen ontwikkelen, kwam er een aanvullende armoede-indicator. Deze indicator vertrekt van de toegang tot zeventien items (zoals eten, deelname activiteiten, huisvesting, internet, etc.). Op basis hiervan wordt ingeschat dat ongeveer 15% van alle jongeren in België in armoede opgroeit (Bex, 2022). Kinderarmoede wordt verder berekend op basis van de kansarmoede-index van Kind en Gezin. In 2021 bedroeg de kansarmoede-index 12,7%. In de provincie Antwerpen is de kansarmoede-index het hoogst en in Vlaams-Brabant het laagst (Agentschap Opgroeien, 2021).

Het ervaren van armoede heeft **een impact op het recht op vrije tijd**. Dit recht is niet voor iedereen in gelijke mate gerealiseerd. De ongelijke deelname aan jeugdwerk is in voorgaand onderzoek reeds meermaals aangetoond (Coussée e.a. 2011; De Pauw e.a. 2011).

Een aantal **beleidskaders in Vlaanderen** raken het thema van armoede en vrije tijd. Zo zijn het verminderen van ongelijkheden en het uitroeien van de wereldwijde extreme armoede tegen 2030, twee belangrijke doelstellingen in de Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties. De Vlaamse overheid stelt in het huidige Jeugd- en Kinderrechtenbeleidsplan als doel dat alle kinderen en jongeren gelijke kansen moeten krijgen om deel te nemen aan het jeugdwerk en vrije tijd. Het Kinderrechtenverdrag en de slotbeschouwingen van het VN-Kinderrechtencomité bieden een basis voor deze beleidsactie. Het Vlaams Actieplan Armoedebestrijding (2020-2024) omvat verder ook acties met betrekking tot vrije tijd van kinderen en jongeren in armoede. Binnen één van deze acties engageerde de minister van Jeugd zich om te onderzoeken hoe er invulling kan worden gegeven aan een Staten-Generaal (werktitel) waarbij armoede-experts, onderzoekers en experten uit verschillende sectoren samen worden gebracht om in dialoog te gaan over de uitdagingen en goede praktijken over vrije tijd en armoede. De betrokkenheid van kinderen en jongeren hierbij wordt ook bekeken.

Aan de hand van een vooronderzoek vraagt het Departement Cultuur, Jeugd en Media (DCJM) aan KeKi om een **selectie** maken van een aantal **thema's** die verder uitgediept kunnen worden tijdens de **Staten-Generaal**.

Om dit traject en verder beleid te ontwikkelen, implementeren en evalueren, wenst DCJM meer inzicht in volgende vragen:

¹ Aandeel van de bevolking dat leeft in een gezin met een huishoudinkomen lager dan 60% van het nationale mediane beschikbare equivalente huishoudinkomen.

² Een gezin dat zowel in 2020 (SILC 2021) als in minstens twee van de drie voorgaande jaren een inkomen onder de armoedegrens had.

- Wat is de betekenis van vrije tijd voor kinderen en jongeren in armoede?
- Welke drempels tot vrije tijd zijn er volgens kinderen en jongeren in armoede?
- Welke succesfactoren of hefboomen tot vrije tijd zijn er volgens kinderen en jongeren in armoede?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat de stem van kinderen en jongeren centraal staat bij het ontwikkelen van vrijetijdsbeleid?

2. Methodologie

Deze voorstudie omvat een literatuurstudie waarbij we vrije tijd van kinderen en jongeren in armoede vanuit een **kinderrechtenperspectief** benaderen. Het beleidsadvies biedt inzicht in het recht op vrije tijd (art. 31 VN-Kinderrechtenverdrag) en de implementatie ervan volgens het Comité voor de Rechten van het Kind (hierna verkort: VN-Kinderrechtencomité). In 2013 werd een Algemene Commentaar specifiek gewijd aan de uitwerking en nadere toelichting van artikel 31 van het Kinderrechtenverdrag (Comité voor de Rechten van Kind, 2013). Daarnaast werden ook andere publicaties van het VN-Kinderrechtencomité geanalyseerd. Alle Algemene Commentaren werden geanalyseerd met het oog op kinderrechtenanalyses relevant voor kinderen en jongeren in armoede en hun recht op vrije tijd. Tot slot geven ook de Slotbeschouwingen van het VN-Kinderrechtencomité in het kader van de landenrapportage van België in 2019 meer inzicht in de huidige tekortkoming op het vlak van de realisatie van het recht op vrije tijd.

Verder zijn er de afgelopen jaren heel wat **onderzoeken en (beleids)praktijken** opgezet die relevante inzichten bieden in het vraagstuk naar wat kinderen en jongeren in armoede belangrijk vinden in (de toegang tot) hun vrije tijd, welke drempels zij ervaren en wat hun noden en behoeften zijn op vlak van vrije tijd.

Er wordt voornamelijk geput uit de literatuurstudie van KeKi waarop het **meerjarenplan Komaf** is gebaseerd. Voor het onderzoeksluik van Komaf stonden volgende onderzoeksvraag en bijbehorende deelvragen centraal:

- Hoe kunnen we komen tot meer inclusief jeugdwerk en jeugdaanbod voor kinderen en jongeren op lokaal niveau?
- Welke zaken werken reeds en waarom?
- Wat missen we om te komen tot meer jeugdwerk/jeugdaanbod lokaal voor meer kinderen en jongeren?

In dit beleidsadvies besteden we bijkomende aandacht aan de betekenis van vrije tijd voor kinderen en jongeren in armoede. We voegen een synthese toe van een aantal recentere onderzoeken die niet opgenomen zijn in de voorstudie van het meerjarenplan Komaf.

Tot slot wordt het beleidsadvies aangevuld met **inzichten uit de cocreatieve bijeenkomsten** die georganiseerd werden in maart 2023 rond dit thema. De cocreatieve sessies van 29 en 30 maart 2023 hadden als doelstelling na te denken over het thema van armoede en vrije tijd van kinderen en jongeren, en de vorm van de Staten-Generaal over dit onderwerp. Op 29 maart kwamen kinderen en jongeren samen om hun ervaringen met vrije tijd en visie op een evenement rond armoede en vrije tijd te delen. Op 30 maart was het de beurt aan personen die beroepsmatig rond het onderwerp werken, vanuit beleid, onderzoek of praktijk. Twee jongeren die deelnamen aan de cocreatieve sessie op 29 maart, sloten ook bij deze tweede sessie aan. Tijdens de cocreatieve momenten kwamen de thema's uit armoede en vrije tijd uit dit beleidsadvies aan bod in het kader van een oefening rond thematische prioriteiten voor de Staten-Generaal. Aangezien de cocreatieve momenten niet als doel hadden de thema's inhoudelijk uit te diepen, geven we een

andere betekenis aan de inzichten uit de cocreatieve momenten dan aan de inzichten uit de literatuur. De inzichten van de deelnemers uit deze sessies worden per thema beschreven, apart van de onderzoeksinzichten.

3. Vrije tijd en armoede vanuit een kinderrechtenperspectief

3.1. Recht op vrije tijd

De mogelijkheid tot vrijetijdsbesteding van kinderen en jongeren wordt in onze samenleving als een **basisbehoefte** beschouwd, noodzakelijk om kinderen een toereikende levensstandaard te bieden en de ontwikkeling van het kind te verzekeren (Detrick, 1999).

Artikel 31 van het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind (hierna verkort: Kinderrechtenverdrag of IVRK) erkent het **recht op rust en vrije tijd**, op **deelneming aan spel en recreatieve bezigheden** passend bij de leeftijd van het kind, en op vrije deelname aan het culturele en artistieke leven. Het recht op vrije tijd zoals ingevuld in het Kinderrechtenverdrag is uniek door deze brede invulling.

Artikel 31 van het Kinderrechtenverdrag bepaalt verder dat de overheid moet zorgen dat alle kinderen en jongeren **kansen** krijgen om deel te nemen aan het culturele en artistieke leven. De verantwoordelijkheid voor de realisatie van het recht op vrije tijd ligt dus niet bij kinderen, jongeren en hun ouders, maar bij **overheden en aanbieders**. Zij moeten op een kwaliteitsvolle manier invulling geven aan vrije tijd, ook voor kinderen en jongeren in armoede (Bex, 2022).

Ook in andere internationale en nationale wetgeving wordt het recht van kinderen en volwassenen om deel te nemen aan culturele activiteiten en op rust en vrije tijd erkend (artikel 23 Grondwet en artikel 25 Universeel Verdrag voor de Rechten van de Mens).

Het **VN-Kinderrechtencomité**, dat toezicht houdt op de implementatie van het Kinderrechtenverdrag, publiceerde in 2017 een Algemene Commentaar over het recht op spelen. Het comité kadert hierin artikel 31 IVRK zelf, plaatst er het **recht op spelen** in het geheel van de rechten van het Kinderrechtenverdrag en biedt specifieke richtlijnen aan Staten over hoe ze het recht kunnen realiseren (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013). In de volgende alinea's wordt stilgestaan bij enkele relevante, meer algemene verduidelijkingen over het recht op spel.

Het VN-Kinderrechtencomité uitte in de eerste plaats bezorgdheid over het **gebrek aan erkenning** van de rechten uit artikel 31 van het Kinderrechtenverdrag. Rust, spel, deelname aan culturele activiteiten, hobby's, ... dragen nochtans allen bij aan de ontwikkeling van kinderen en jongeren, hun welzijn, gezondheid, etc. Spel en vrije tijd zijn volgens het VN-Kinderrechtencomité fundamenteel voor de kwaliteit van de kindertijd, voor een optimale ontwikkeling én de realisatie van andere kinderrechten (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

Het recht op vrije tijd is van toepassing op alle mogelijke **contexten**, en kan niet aan een enkele context, zoals bv. school, thuis, jeugdvereniging, gekoppeld worden.

Een belangrijke verduidelijking van het VN-Kinderrechtencomité is dat het recht op vrije tijd niet enkel de mogelijkheid biedt om actief deel te nemen aan activiteiten impliceert. Kinderen en jongeren hebben ook het **recht om niets te doen** en te

beslissen om niet deel te nemen aan een vrijetijdsactiviteit. Het VN-Kinderrechtencomité argumenteerde hierbij dat focussen op vrije tijd in de vorm van programma's of op competitieve activiteiten, negatief kan zijn voor het welzijn van kinderen (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

Bovendien houdt het recht op vrije tijd ook het recht in op tijd die **niet gecontroleerd of bepaald** wordt door volwassenen. Vrije tijd gaat (minstens gedeeltelijk) over tijd die het kind zelf kan besteden (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

Het VN-Kinderrechtencomité benadrukte ook dat extra aandacht voor de rechten van Artikel 31 IVRK dient te gaan naar, onder andere, **kinderen in armoede**

In 2019 uitte het VN Comité voor de Rechten van het Kind haar slotbeschouwingen over het landenrapport, ingediend door België, bezorgdheid over de toegang tot en de beoefening van vrijetijdsactiviteiten door **kwetsbare groepen** van kinderen en jongeren (Comité voor de Rechten van het Kind, 2019):

“Het Comité blijft bezorgd dat kinderen die in armoede leven en kinderen met een handicap nog steeds worden gediscrimineerd, met name wat betreft de toegang tot gezondheidszorg, onderwijs, huisvesting en vrije tijd.”
(Comité voor de Rechten van het Kind, 2013, p. 13).

Daarnaast vroeg het VN-Kinderrechtencomité aandacht voor de implementatie van Algemene Commentaar nr. 17 (2013). Volgens het VN-Kinderrechtencomité dient België meer inspanningen te leveren om het recht op vrije tijd voor diverse kinderen en jongeren te waarborgen, ook van kinderen en jongeren uit benadeelde gezinnen. Dit gaat om het voorzien van voldoende tijd om te spelen en recreatieve activiteiten te ontplooiën die veilig, toegankelijk, inclusief, bereikbaar met het openbaar vervoer, rookvrij en aangepast aan de leeftijd. Ook moet België de toegang tot aangelegde groenvoorzieningen en open ruimte voor kinderen en jongeren in stand houden en waarborgen (Comité voor de Rechten van het Kind, 2019).

In de aanloop naar deze Slotbeschouwingen dienden enkele Belgische NGO's een alternatief rapport over de toepassing van het Kinderrechtenverdrag in bij het VN-Kinderrechtencomité. Daarin kaartten ze het probleem aan van de onevenredige aandacht voor het formele vrijetijdsaanbod vanuit de diverse beleidsdomeinen (Kinderrechtencoalitie Vlaanderen et al., 2018).

3.2. Armoede en kinderrechten

Het jaarboek armoede en sociale uitsluiting (2022) definieert armoede als volgt: *“een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan, in die mate dat men geen leven kan leiden dat voldoet aan de menselijke waardigheid. Hierdoor ontstaat een kloof met de rest van de samenleving. Deze kloof, die in de samenleving wordt ge(re)produceerd, kan men niet op eigen kracht overbruggen”* (Coene et al, 2022, p. 31). Naast een beperkte toegang tot financiële middelen, gaat armoede ook gepaard met sociale uitsluiting op vlak van onderwijs, gezondheid, huisvesting, werk, cultuur, vrije tijd, etc. Menselijke waardigheid gaat in deze definitie over een

brede en volwaardige deelname aan de samenleving vanuit de realisatie van rechten (Coene et al., 2022). Door armoede ook te benaderen als een **gebrek aan mogelijkheden**, zoals voldoende voeding en adequate basisgezondheidszorg, kan dit worden gekoppeld aan de schending van een reeks burgerlijke, politieke, economische, sociale en culturele rechten. Armoede vanuit kinderrechten benaderen betekent dan ook dat overheden, professionelen, ouders en kinderen en jongeren zelf een hefboom in handen hebben om deze ongelijkheid aan te pakken en verantwoordelijkheid te eisen (De Bruycker, 2010).

Armoedebestrijding is **niet expliciet opgenomen als een specifiek kinderrecht** in het Kinderrechtenverdrag. Een kinderrecht dat gekoppeld kan worden aan armoede, is artikel 27 van het Kinderrechtenverdrag: “het recht van ieder kind op een levensstandaard die toereikend is voor de lichamelijke, geestelijke, intellectuele, zedelijke en maatschappelijke ontwikkeling van het kind” (art. 27 Kinderrechtenverdrag). Ouders en andere opvoedingsverantwoordelijken hebben de primaire verantwoordelijkheid om de levensomstandigheden te waarborgen die nodig zijn voor de ontwikkeling van het kind, binnen de grenzen van hun financiële mogelijkheden. Staten zijn verplicht om, in overeenstemming met de nationale omstandigheden en met de middelen die hun ten dienste staan, ouders en andere opvoedingsverantwoordelijken te helpen om dit recht te verwezenlijken (art. 27 Kinderrechtenverdrag).

3.3. Armoede en vrije tijd benaderen vanuit een kinderrechtenperspectief

Ondanks het feit dat armoede niet expliciet opgenomen is in het VN-Kinderrechtenverdrag, is het belangrijk om armoede te benaderen vanuit een kinderrechtenperspectief. Armoede heeft namelijk een negatieve impact op de realisatie van kinderrechten. De vrijetijdsbesteding van kinderen en jongeren in armoede wordt vanuit het kinderrechtenperspectief geleid door vier algemene beginselen: het non-discriminatiebeginsel, het belang van het kind, het recht op ontwikkeling van kinderen en jongeren en participatie. Deze vier principes kunnen ook leidinggevend zijn in het toetsen van schendingen en realisaties van het recht op vrije tijd voor kinderen en jongeren in armoede.

Vooreerst bepaalt het **non-discriminatiebeginsel**, gewaarborgd in artikel 2 van het Kinderrechtenverdrag, dat ieder kind recht heeft op spel, rust en vrije tijd, ongeacht afkomst, doelgroep, leeftijd, geslacht. Bijzondere aandacht moet gegeven worden aan de realisatie van de rechten onder artikel 31 IVRK aan kinderen uit bepaalde groepen, waaronder kinderen die opgroeien in armoede. Voorts kadert de mogelijkheid tot en het aanbod van vrijetijdsbesteding in het **belang van het kind** (art. 3 Kinderrechtenverdrag). De realisatie van de rechten onder artikel 31 Kinderrechtenverdrag is zelf per definitie in het belang van het kind. Het belang van het kind moet toegepast worden in alle beleidskwesties die gelinkt kunnen worden aan het recht op vrije tijd en spel, zoals bv. het voorzien van parken en groene ruimte, mobiliteits- en transportplannen opstellen, het bepalen van de schooluren, etc. De mogelijkheid tot spel, rust en deelname aan culturele activiteiten bevordert de **ontwikkeling van het kind**. De implementatie van artikel 31 IVRK moet overeenstemmen met de ontwikkelingsnoden van kinderen (art. 6

Kinderrechtenverdrag). Vrije tijd ten slotte is inherent verbonden aan de **participatie van het kind** (art. 12 Kinderrechtenverdrag). Participatie omvat het geheel van participatierechten, waaronder het ontvangen van gepaste informatie, het uiten van een mening, kunnen kiezen wat ze willen doen, deelnemen aan het verenigingsleven (Herbots et al., 2014). Participatie op het vlak van vrije tijd gaat over kinderen zelf laten kiezen en autonomie uitoefenen over hun eigen vrijetijdsbesteding, maar kan ook ruimer gaan over participatie aan beleid met een impact op de realisatie van deze rechten (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

4. Vrije tijd van kinderen en jongeren in armoede

4.1. Georganiseerde en ongeorganiseerde vrije tijd lopen door elkaar

De opdeling tussen **georganiseerde en ongeorganiseerde vrije tijd** komt vaker voor in (voorgaand) onderzoek naar vrije tijd bij jongeren (Tourne et al., 2019). In Vlaamse context is het relevant om beide concepten van dichtbij te bekijken, aangezien er sprake is van een ondervertegenwoordiging van kwetsbare groepen in het verenigingsleven (Vlaamse Regering, 2015). Met hierbij de kanttekening dat in de praktijk deze opdeling niet altijd zo zwart-wit is.

Het **VN-Kinderrechtencomité** verklaarde in de Algemene Commentaar nr. 17 dat vrije tijd op zeer uiteenlopende wijze ingevuld kan worden. Het gaat over rusten, spelen, deelnemen aan culturele activiteiten, hobby's uitoefenen, ... Bovendien hebben kinderen het recht op georganiseerde vrije tijd, en ongeorganiseerde vrije tijd. Meer nog, het VN-Kinderrechtencomité stelde dat een focus op georganiseerde vrijetijdsactiviteiten nefast kan zijn voor het welzijn van het kind. Niets doen, is bovendien van belang voor de ontwikkeling van een kind (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013). Vrije tijd laat zich vanuit een kinderrechtensperspectief dus niet zomaar in een vakje plaatsen. Volgens het VN-Kinderrechtencomité moeten staten investeren in maatregelen die zorgen voor meer bewustzijn rond het belang van rust, spel, vrije tijd en culturele activiteiten (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

Een beter begrip van vrijetijdsbesteding

Georganiseerde en ongeorganiseerde vrije tijd lopen deels door elkaar omdat kinderen en jongeren vrije tijd interpreteren op **diverse manieren**. Om tot een beter begrip van 'vrije tijd' te komen, is het van belang na te gaan hoe **vrijetijdsinvulling tot stand komt**. Zo worden keuzes binnen vrijetijdsbesteding, naast welke functies dienen te worden vervuld, gemaakt op basis van een cultuursociologische patroon (De Ceuster et al., 2021)). Het onderzoeksrapport 'Op zoek naar de waarde van het jeugdwerk' zegt hierover het volgende:

"Jongeren zoeken activiteiten die bij elkaar passen en die passen bij de maatschappelijke positie die ze willen of denken te bekleden. Socialisatie bepaalt de keuzes. Dit neemt echter niet weg dat het individu wel het gevoel heeft zelf te kiezen en waarde of belang te hechten aan die keuze. Vrijheid en vertrouwdeheid blijken belangrijke waarden te zijn bij de algemene invulling van vrije tijd bij kinderen en jongeren." (De Ceuster et al., 2021, p. 19).

Dat laatste is voornamelijk bepalend voor eenoudergezinnen en alleenstaanden gelet op hun een groter risico op **socio-economische kwetsbaarheid**. Deze socio-economische kwetsbaarheid betekent algemeen dat minder ontspanning voorhanden is (De Ceuster et al., 2021). Daarbij is het van belang om de link tussen (on)georganiseerde vrije tijd en een sociaal-economische kwetsbaarheid onder de loep te nemen om een beter begrip te krijgen van hoe armoede en vrijetijdsbesteding op elkaar inspelen. Kinderen en jongeren worden met name gestimuleerd om deel te nemen aan georganiseerde vrijetijdsactiviteiten, omdat de deelname aan het verenigingsleven van cruciaal belang is voor de ontwikkeling

en toekomst van kinderen en jongeren (Abbott et al., 2007). Hierbij stelt zich eveneens de vraag wat de rol van het jeugdwerk is wanneer georganiseerde vrijetijdsbesteding niet toegankelijk is voor ieder kind en iedere jongere.

Enkele cijfers op een rij uit een bevraging door VRT in februari 2021:³

- *“Socio-economische kwetsbaarheid hangt samen met het **gevoel dat men zich minder kan ontspannen**. Algemeen genomen geeft 78% van de Vlamingen aan zich minstens ongeveer één keer per week echt te kunnen ontspannen. Bij wie in een socio-economisch zwakkere positie verkeert, ligt dit met 67% beduidend lager. 17% van deze respondenten geeft zelfs aan zich (bijna) nooit écht te kunnen ontspannen, terwijl dit bij wie niet socio-economisch kwetsbaar is 8% is (9% totaal)”.* (VRT, 2021, p. 23)
- Mensen in een sociaal-economisch kwetsbare positie besteden over het algemeen **minder geld aan vrijetijdsactiviteiten**. Van hen geeft 41% aan dat zij aan (sommige) vrijetijdsactiviteiten niet kunnen deelnemen wegens budgettaire beperkingen. *“62% van de Vlamingen heeft een betalend lidmaatschap [...] voor één of meer gezinsleden. Bij gezinnen in een socio-economisch kwetsbare positie ligt dit percentage op 38%. Het betalen van lidgeld leidt voor de helft van de gezinnen in kwetsbare situatie soms tot betaalproblemen.”* (VRT, 2021, p. 28). Daarnaast ervaren zij vaker moeilijkheden bij verplaatsingen naar activiteiten (1%), voelen zich ongemakkelijk of bekeken (15%), en gezondheidsredenen spelen een grotere rol dan bij degenen die niet sociaal-economisch kwetsbaar zijn (8%). (VRT, 2021)
- Bijna de helft van de bevroagde personen in een kwetsbare positie kan wekelijks geen **bedrag uitgeven voor persoonlijke behoeften** of eigen plezier (46%) of vrijetijdsactiviteiten (47%). Ook heeft één op vier aan geen tuin of terras te hebben dat groot genoeg is: *“Bijna zes op de tien respondenten in deze situatie (57%) geven aan dat ze bewust voor vrijetijdsactiviteiten kiezen die ze gratis kunnen uitoefenen (tegenover 21% bij wie niet kwetsbaar is). 42% signaleert dat er te weinig gezinsbudget is voor vrijetijdsactiviteiten om iedereen in het gezin tevreden te kunnen stellen (versus 6% bij wie niet kwetsbaar is). Een kwart van de kwetsbare respondenten met kinderen voelt zich wel eens slecht omdat ze hun kind(eren) niet hun gewenste hobby's kunnen laten beoefenen omdat dit te duur is (vs. 4% bij wie niet kwetsbaar is)”;* (VRT, 2021, p. 27)
- Tot slot speelt **onwennigheid** een rol: *“Meer dan wie niet kwetsbaar is, geven socio-economisch kwetsbare respondenten aan dat ze wel nieuwe hobby's willen ontdekken, maar niet goed weten hoe hieraan te beginnen (25% vs. 31%) of vrijetijdsactiviteiten niet doen omdat ze niet weten hoe het*

³ Tussen 4 februari 2021 en 22 februari 2021 een kwantitatief onderzoek uitgevoerd bij een representatief staal van de Vlaamse bevolking, aangevuld met een steekproef van N=500 respondenten in een socio-economisch kwetsbare positie. De respondenten werden online (N=1800) en telefonisch (N=200) bevroagd. 14% van de bevroagde deelnemers hadden een leeftijd tussen 16 en 25 jaar.

eraan toegaat of hoe ze zich moeten gedragen (24% vs. 16%).” (VRT, 2021, p. 27)

Georganiseerde vrije tijd

Over het algemeen willen jongeren iets doen waar ze goed in zijn of beter in willen worden. Ze willen nieuwe dingen ontdekken of willen soms ook iets vertrouwd. Voor kinderen in armoede is in het bijzonder **het jeugdwerk** een manier om nieuwe en andere **dingen te leren en te ontdekken**. Ze krijgen er de ruimte en de kans om in dialoog te treden met andere kinderen en volwassenen (Coussée et al., 2011). Daarnaast zoeken ze een plek waar ze alledaagse bezorgdheden en beslommeringen even kunnen vergeten (Van der Eecken et al., 2019). De persoonlijkheid van kinderen en jongeren en het versterken ervan binnen het jeugdwerk is belangrijk voor kinderen en jongeren uit maatschappelijke kwetsbare situaties (De Pauw et al., 2013). Het bijleren van nieuwe dingen en de kans om aan zichzelf te werken zijn volgens het onderzoek van Dhuyvetter echter geen motivatoren om naar jeugdwerking te komen. Kinderen zijn voornamelijk op zoek naar **plezier** (Dhuyvetter, 2008).

Deze vaststellingen komen ook terug in het breder jeugdonderzoek dat zich de laatste jaren voornamelijk toeleegde op het gestructureerd vrijetijdsaanbod (Van de Walle, 2011). Onderzoek naar deelname aan het gestructureerde vrijetijdsaanbod, zoals jeugdverenigingsleven bijvoorbeeld, brengt verschillende **positieve aspecten van participatie** aan het licht. Participatie aan het verenigingsleven heeft een ‘intern’ als een ‘extern’ democratiserend effect (Van de Walle et al., 2013):

- Het **‘intern’ democratiserend effect** heeft betrekking op de interpersoonlijke vaardigheden die kinderen en jongeren ontwikkelen: ze versterken hun netwerk, worden vertrouwd met andere achtergronden en culturen en vergroten het vertrouwen in anderen maar ook in zichzelf (Elchardus, 2010; Van de Walle et al., 2013). Op basis van JOP-monitor 2 werd vastgesteld dat deelname aan het verenigingsleven samenhangt met een versterkt subjectief welzijn. Kinderen en jongeren die lid zijn van een vereniging rapporteren onder meer een hogere levenstevredenheid, betere (gepercipieerde) toekomstperspectieven en een lagere negatieve affectiviteit (Op de Beeck, 2011).
- Het **‘extern’ democratiserend effect** gaat over burgerschap in de maatschappij: het verenigingsleven zou de verbinding tussen burgers en beleid versterken, vooral wegens de mogelijkheden die het biedt aan bevolkingsgroepen om hun stem te laten horen (Van de Walle et al., 2013). In die zin kan het jeugdwerk worden beschouwd als een belangrijke hefboom tot integratie en inclusie van kinderen en jongeren in het bijzonder.

Door deel te nemen aan jeugdwerking voelen kinderen en jongeren zich meer **betrokken** bij de buurt, leren ze sociale vaardigheden, leren ze omgaan met mensen, staan ze meer open voor andere meningen en winnen ze aan vertrouwen in zichzelf en in anderen. Jongeren geven daarbij aan dat ze ondersteuning nodig hebben om hun noden en behoeften te kunnen delen met anderen. Vrijetijdsparticipatie leert kinderen en jongeren bovendien beter inschatten wat

hun interesses en mogelijkheden zijn. Ze vinden er ook ondersteuning om betekenis te geven aan bepaalde ervaringen op allerlei levensdomeinen (De Ceuster et al., 2021).

Toch blijkt net in dit verenigingsleven een **belangrijke maatschappelijke kloof** te bestaan: vooral jongeren van wie de ouders lager opgeleid zijn, jongeren die les volgen in het beroepssecundair onderwijs en jongeren met een migratieachtergrond (zeker meisjes), zijn minder vertegenwoordigd in het verenigingsleven (Elchardus et al., 2010; Coussée et al., 2011; Van de Walle et al., 2013). Ze zouden hun tijd eerder besteden op een informele en spontane manier (Coussée et al., 2009).

Ongeorganiseerde vrije tijd

Het formele vrijetijdsaanbod vormt slechts een beperkt onderdeel van de vrijetijds mogelijkheden van kinderen en jongeren (Op de Beeck, 2011). De gegevens uit de JOP-monitor laten niet alleen zien dat heel wat jongeren terug te vinden zijn **buiten de jeugdverenigingen** (zoals sportverenigingen, hobby's of evenementen), maar ook dat deelname aan het verenigingsleven niet de enige factor is in de vrije tijd van jongeren. Met 'vrienden bellen of sms'en', 'met vrienden samen iets doen', 'tv/dvd kijken', 'vrijetijdsactiviteiten met het gezin thuis' of 'buiten spelen/sporten' zijn enkele van de meest populaire (dagelijkse) activiteiten van jongeren. Naast geformaliseerde vrijetijdsactiviteiten kent vrije tijd dus met andere woorden een belangrijke **informele component** (Vettenburg et al., 2010).

Deze vormen van vrijetijdsbesteding zijn **eveneens cruciaal voor de ontwikkelingstaken** die tijdens de adolescentie worden verricht blijkt uit onderzoek. Op deze manier leren kinderen en jongeren immers om zelf (groeps)regels te bepalen en na te leven, worden ze gestimuleerd om creatief na te denken over de invulling van hun tijd en kunnen ze zelf kleinere projecten tot uitvoering brengen, buiten toezicht of controle van ouders of andere gezagsfiguren. Dit maakt informele vrijetijdsbesteding tot een belangrijke en volwaardige vorm van vrijetijdsbesteding, waartoe voldoende ruimte moet worden gecreëerd (Op de Beeck, 2011).

Toch lijkt deze vorm van vrijetijdsbesteding, althans wat de invulling hiervan in de publieke ruimte betreft, enigszins **in de verdrukking te komen**: zo beargumenteren Van Gils et al. (2008) dat het buiten spelen van kinderen en jongeren de laatste jaren gradueel plaats maakte voor een sterkere focus op een georganiseerde invulling van vrije tijd.

Verbinding tussen georganiseerde en ongeorganiseerde vrijetijdsbesteding

Een beter begrip van vrijetijdsbesteding maakt duidelijk dat **zowel georganiseerde als ongeorganiseerde vrijetijdsbesteding relevant en belangrijk** zijn voor kinderen en jongeren in armoede. Uit onderzoek blijkt dat kinderen en jongeren die zowel deelnemen aan georganiseerde als ongeorganiseerde vrijetijdsbesteding, de beste ontwikkeling doormaken (Comhaire, 2018).

Tourne en Bradt (2019) benoemen het ontstaan van twee groepen kinderen en jongeren: een groep die betrokken is in allerlei vrijetijdsactiviteiten en een andere groep die grotendeels uitvalt (De Ceuster, et al., 2021, p. 18). Een gebrek aan sociaal

en cultureel kapitaal wordt hierbij algemeen genoemd als de belangrijkste barrière (Op de Beeck, 2011). Hierdoor, zo beargumenteren Coussée, Roets en De Bie (2009), ontstaat een '**Mattheüseffect**' waarbij diegenen die reeds een sociaal voordeel ervaren nog versterkt worden in hun ontwikkeling, terwijl kinderen en jongeren in kwetsbare situaties – die net het meest gebaat zouden zijn bij de maatschappelijke voordelen van participatie – uit de boot vallen (Coussée et al., 2009).

In die zin is er sprake van een **dubbele kwetsbaarheid**, waarbij kinderen en jongeren van wie de sociale kansen het meest beperkt zijn, sterker worden uitgesloten van georganiseerde competentieversterkende mechanismen in de samenleving. Het gaat daarbij niet alleen om een gebrek aan toegankelijkheid van het verenigingsleven, maar ook om het punt dat deze verenigingen mogelijks niet als 'bruikbaar' worden gepercipieerd door de betreffende kinderen en jongeren.

Door bepaalde **evoluties in onze samenleving** zoals de digitalisering en de vermarkting van het vrijetijdsaanbod, botsen kinderen en jongeren in armoede op "**nieuwe**" obstakels in hun vrijetijdsbesteding.

Digitalisering van vrijetijdsbeleving. Internet en sociale media spelen een steeds grotere rol in de vrijetijdsbesteding van jongeren (Apestaartjaren, 2022). Deze informele vrijetijdsbesteding concentreert zich niet rond specifieke tijdstippen, is minder sterk georganiseerd dan het verenigingsleven, en kan al dan niet in groep plaatsvinden. Uit de bevraging van VRT uit 2021 blijkt dat personen die zich in een economisch kwetsbare positie bevinden, ook algemeen genomen minder goed overweg kunnen met nieuwe media (VRT, 2021). Uit onderzoek van KeKi en Jop (2022) blijkt dat de versnelde digitalisering, naar aanleiding van de coronapandemie zorgde voor extra drempels, in het bijzonder voor personen in kwetsbare situaties. Deze **digitale kloof** was echter ook al voor de coronapandemie een feit (KeKi et al., 2022). De digitale kloof heeft ook **impact op vrijetijdsbeleving**. Vrije tijd is met andere woorden minder toegankelijk voor wie minder digitaal vaardig is (VRT, 2021). Digitale vrijetijdsbesteding stond centraal tijdens de coronapandemie, zowel georganiseerd als ongeorganiseerd. Ook online jeugdwerk was bijvoorbeeld aanwezig tijdens de coronapandemie (KeKi et al., 2022). Het **VN-Kinderrechtencomité** stelde dat **digitale vormen van cultuur, recreatie en spel** een bijdrage kunnen leveren aan de vrijetijdsbeleving van kinderen en jongeren en hen op verschillende vlakken kan versterken. Staten moeten ervoor zorgen dat kinderen de mogelijkheid krijgen om in hun vrije tijd te experimenteren met informatie- en communicatietechnologieën, en zichzelf online uit te drukken en deel te nemen aan het online culturele leven. Hierbij moeten staten wel zorgen voor de regulatie van en richtlijnen voor professionals, ouders en opvoedingsverantwoordelijken, zodat deze technologieën en diensten bijdragen aan cultuur, recreatie en spel. Tegelijkertijd moet erover gewaakt worden dat kinderen en jongeren een balans vinden tussen activiteiten in de online wereld en de fysieke wereld bij het invullen van hun vrije tijd. Zeker voor kleine kinderen is het van belang om rechtstreeks en fysiek context te hebben met anderen. Offline activiteiten zijn ook voor oudere kinderen en jongeren belangrijk voor hun gezondheid en de ontwikkeling van verschillende vaardigheden. Ook moet hier gezorgd worden voor

bescherming tegen misleidende of schadelijke praktijken (Comité voor de Rechten van het Kind, 2021).

Vermarkting van het vrijetijdsaanbod. Huyge et al. (2009) stellen vast in hun onderzoek dat niet enkel financiële drempels tot het vrijetijdsaanbod een rol spelen bij kinderen en jongeren. Ook de commercialisering van vrije tijd speelt een rol. Huyge et al. (2009) stellen vast dat jongeren een voorkeur hebben voor commerciële deelname, waardoor ze eerder zouden werken dan deelnemen aan het niet-commerciële vrijetijdsaanbod dat sterk gebaseerd is op vrijwilligerswerk (Huyge et al, 2009). Ook nieuwere trends, zoals esports en gaming, spelen in op de trend van commercialisering van vrije tijd (van der Hof, 2022).

Naast relatief recente vraagstukken, komt inclusieve vrijetijdsbesteding ook reeds een aantal jaren meer de kop op steken dan de (eerder traditionele) **categoriale aanpak**. Die consequenties overstijgen de tweedeling van (on)georganiseerde vrijetijdsbesteding en creëren nieuwe spanningsvelden. Voor de aanpak van deze spanningsvelden kunnen initiatieven zoals jeugdwerk voor maatschappelijke kwetsbare jeugd (WMKJ's), vormingsprojecten, proeftuinprojecten of sociale actie inspirerend zijn (Huyge et al, 2009; Uit De Marge, 2010).

Naast het onderscheiden georganiseerde en ongeorganiseerde vrijetijdsaanbod zet het jeugdwerkbeleid ook in op een zogenaamd **tweesporenbeleid**. Hierbij wordt eerder de opdeling regulier – doelgroepspecifiek gehanteerd dan georganiseerd – ongeorganiseerd. *“Het ene spoor richt zich op de ondersteuning van ‘reguliere’ jeugdwerkorganisaties in het herkennen en wegwerken van drempels. Elke jeugdorganisatie moet zich binnen de eigen grenzen openstellen voor alle kinderen en jongeren. En daarbij aan de slag gaan om eventuele drempels op het vlak van financiën, fysieke toegang, informatie, begeleidershouding, ... weg te werken. Dit moet alle kinderen en jongeren die willen deelnemen aan het ‘reguliere’ jeugdwerk, hier ook effectief de kans toe te bieden, ongeacht hun achtergrond. Het andere spoor richt zich op het ondersteunen van ‘doelgroepspecifieke’ jeugdwerkorganisaties. De overheid moet garant staan voor een voldoende groot en divers aanbod, zodat elk kind of jongere een bruikbare jeugdwerkform en een gepast aanbod vindt. Dit impliceert een verbreding van het bestaande aanbod met jeugdwerk dat werkt met verschillende doelstellingen, verschillende werkwijzen en verschillende doelgroepen.”* (De Visscher et al., 2016).

Inzichten uit de cocreatiemomenten

Tijdens het cocreatiemoment van 29 maart 2023 gaven de deelnemende kinderen en jongeren aan wat vrije tijd voor hen betekent. De invulling ervan is zeer divers. Kinderen en jongeren verwezen zowel naar georganiseerde als niet-georganiseerde activiteiten. Ook gaven ze verschillende gevolgen, gevoelens en voorwaarden aan die ze associëren met vrije tijd. Voorbeelden zijn: buiten, niet gestoord worden door ouders, openbloeien, alleen zijn, en ergens bij horen.

Ook het cocreatiemoment met professionals en jongeren van 30 maart 2023 bevestigde het belang om na te denken over zowel georganiseerde als ongeorganiseerde vrije tijd.

Vaak ligt bij vrije tijd de **focus op georganiseerde vrije tijd**. Dit is bijvoorbeeld te zien op vlak van beleid, waar voornamelijk georganiseerde vrije tijd gesubsidieerd wordt. Er werd ook gesteld dat volwassenen, beleidsmakers en onderzoekers nog te vaak denken dat vrije tijd pas zinvol is wanneer het georganiseerd plaatsvindt, en ze vrije tijd ook dan pas serieus nemen.

Er werd aangegeven dat het voornamelijk belangrijk is om te kijken naar **wat kinderen en jongeren zelf belangrijk vinden** op vlak van vrije tijd.

Het is ook belangrijk niet alles onder georganiseerde vrijetijd te laten vallen, maar ook in te zetten op ongeorganiseerde vrije tijd om een **buurt te dynamiseren**. Het informele en formele zijn dus belangrijk naast elkaar.

Tijdens de cocreatiemomenten werd ook stilgestaan bij vormen van vrije tijd die niet in de tweedeling georganiseerde versus ongeorganiseerde vrije tijd vallen.

Een voorbeeld: jongeren weten dat ze op bepaalde momenten kunnen gaan voetballen op een pleintje. Ze weten dat ze er naartoe kunnen gaan, maar het ook niet erg is als ze niet gaan.

Dit gaat om **hybride vormen van vrije tijd**. Dit is vaak vrije tijd die tussen het jeugdwerk en het welzijnswerk in zit.

Georganiseerde vrije tijd die een **langdurig engagement** vraagt van kinderen en jongeren, is vaak een te grote drempel voor kinderen en jongeren in een armoedecontext. De flexibiliteit om al dan niet deel te nemen, is voor hen belangrijk.

Vanuit het beleid is echter nog **geen visie op hybride vrijetijdsvormen**. Er is wel een kader voor georganiseerde vrije tijd, met subsidies, en in mindere mate voor ongeorganiseerde vrije tijd, maar niet voor hybride vormen van vrijetijd.

Er werd gesteld dat meer aandacht moet gaan naar deze hybride vormen van vrije tijd. Het is in de eerste plaats belangrijk dat beleidsmakers kaders maken om de verschillende vormen, van vrije tijd te ondersteunen. Wanneer dit niet benoemd wordt in de beleidsplannen, kan dit ook niet mogelijk gemaakt worden.

Tegelijk werd wel de kanttekening gemaakt dat er **geen eenduidige definitie of invulling** is van deze hybride vormen van vrije tijd, en het niet steeds eenvoudig is om het onderscheid te maken tussen georganiseerde en hybride vrije tijd.

4.2. Veiligheid, vertrouwen en relaties zijn essentieel

Kinderen hebben het **recht op bescherming tegen geweld** (art. 19, 34, 37 Kinderrechtenverdrag). Geweld kan verschillende vormen aannemen, zoals fysiek, seksueel of mentaal geweld. Bij de invulling van vrijetijd is het dan ook belangrijk dat kinderen hier veilig aan kunnen deelnemen: de activiteiten zelf moeten veilig zijn en aanvoelen voor kinderen en jongeren, maar ze moeten er bijvoorbeeld ook op een veilige manier geraken. Pestgedrag zorgt ook voor een onveilige omgeving en verhindert kinderen om hun recht op spel te realiseren. Staten moeten dan ook maatregelen te nemen om vrijetijdsbeoefening van kinderen en jongeren op een veilige manier te laten doorgaan (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

Volgens artikel 39 van het Kinderrechtenverdrag moeten staten maatregelen nemen voor het **herstel en de herintegratie van kinderen die te maken kregen met verwaarlozing, misbruik of geweld**. Dit moet gebeuren in een omgeving die *“bevorderlijk is voor de gezondheid, het zelfrespect en de waardigheid van het kind”*. Het VN-Kinderrechtencomité erkent hierbij het belang van spel en artistieke uitdrukking voor kinderen bij herstel en herintegratie na verwaarlozing, misbruik en geweld. Door spel en culturele activiteiten kunnen kinderen hun trauma een plaats geven, hun emoties erkennen en meer weerbaar maken voor de toekomst (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

Vrije tijd kan verschillende functies vervullen, zoals amusement, ontspanning, sociale interactie en educatie. Jongeren in armoede linken een **veiligheidsfunctie** aan vrije tijd, waar ze in een vertrouwde omgeving met leeftijdsgenoten kunnen vertoeven. Voor de meest kwetsbare jongeren is vrije tijd ook gekoppeld aan het vormen van een toekomstbeeld en het vervullen van een gezinsfunctie. Ze ervaren obstakels op school en thuis, waardoor vrijetijdsactiviteiten een uitlaatklep worden om hun eigen dromen te volgen en structuur en rust te vinden die ze thuis niet altijd vinden. De betekenis die zij aan vrije tijd geven lijkt specifiek te zijn dan bij andere jongeren (Huyge et al., 2009; De Ceuster et al., 2021, p. 19).

Uit onderzoek blijkt dat de relaties die kinderen en jongeren opbouwen met jeugdwerkers essentieel zijn voor hun ontwikkeling (Schaillée et al., 2017; Desmet, 2022). Goede relaties kunnen ook bijdragen tot **participatie** die zinvol is voor kinderen en jongeren. Het is dus niet enkel een investering in de relatie tussen de jeugdwerker en het kind of de jongere, maar ook in de relatie met de bredere maatschappij (Desmet et al., 2019).

Uit De Marge ging in 2010 aan de slag met verschillende ervaringen met proeftuinprojecten en benoemt basisprincipes en uitgangspunten bij jeugdwerking voor kinderen en jongeren in armoede. De rol van de **jeugdwerker als ankerfiguur en vertrouwenspersoon** is cruciaal. Uit De Marge stelt vast dat personen die te maken krijgen met een aantal risicofactoren (opgroeien in een eenoudergezin, generatiearmoede en andere) ook een groter risico lopen om gekwetst te worden. Kinderen en jongeren noemen zichzelf niet arm of maatschappelijk kwetsbaar, maar voelen zich wel uitgesloten, onveilig en onzeker (Uit De Marge, 2010). Zo kan opgroeien in armoede in verband gebracht worden met een autoritaire opvoedingsstijl, onveilige hechting, minder goede ontwikkeling en een minder goede schoolloopbaan (Nederlands Jeugdinstituut, 2020). Een jeugdwerker kan hierin een verschil maken en bijvoorbeeld het gevoel geven dat er iemand is waaraan ze hun verhaal kunnen vertellen. Continuïteit speelt hierbij een belangrijke rol. Ook een **integrale benadering** is belangrijk. Het betekent dat er niet enkel gewerkt wordt met de kinderen en jongeren, maar ook met hun omgeving. Daarnaast is het volgens Uit De Marge nodig om, naast het aangaan van relaties en het opbouwen van vertrouwen, ook aandacht te hebben voor **een veilige plek**. Kinderen en jongeren in armoede hebben hierin het bijzonder nood aan door hun maatschappelijke onveiligheid en onzekerheid. Dit vertaalt zich in de basishouding van de jeugdwerker en de setting van de jeugdwerking. Kinderen en jongeren moeten zich welkom en thuis kunnen voelen.

Uit het onderzoek van Demesmaeker (2023) blijkt ook dat een **warme samenwerkingsrelatie** cruciaal is voor geslaagde begeleiding, inclusief bij mensen in armoede. Bij het opbouwen van een vertrouwensrelatie wordt gezocht naar de balans tussen nabijheid en 'professionele' afstand. Nabijheid wordt soms als te mijden ervaren, omdat dit vriendschappelijk zou zijn. Nochtans sluit nabijheid volgens Demesmaeker grenzen niet uit. Om hulpverleners te ondersteunen, ontwikkelde ze het KEUVEL-kader. Het is een leidraad om met de nodige expertise een vertrouwensrelatie te kunnen aangaan (Demesmaeker, 2023).

Werken aan veiligheid, vertrouwen en een relatie is onmisbaar voor de vrije tijd van kinderen en jongeren in armoede. Dit is echter ook vaak **'onzichtbaar' werk**. Hierdoor lijkt het onopgemerkt te blijven in beleid, onderzoek, subsidies en de eigen organisatie (Desmet, 2022). Hierdoor blijven definities en concepten zoals veiligheid of vertrouwen vaag.

Inzichten uit de cocreatiemomenten

De onderwerpen veiligheid, vertrouwen en een relatie waren een terugkerend onderwerp op de cocreatiemomenten.

Enkele jongeren die deelnamen aan het cocreatiemoment op 29 maart 2023 gaven aan dat het belangrijk is om in hun vrije tijd een **netwerk te kunnen uitbouwen**, dat ze aanvaard worden zoals ze zijn en fouten mogen maken. Enkele kinderen gaven aan dat racisme en een algemeen gevoel van angst voor hen drempels zijn bij de beleving van hun vrije tijd.

Tijdens het cocreatiemoment op 30 maart 2023 werd ook veel aandacht besteed aan het onderwerp en werd het gezien als een van de prioriteiten.

Een veilige (fysieke) ruimte, vertrouwenspersonen en relaties kunnen opbouwen zijn **onderling verbonden**. Het werd als volgt samengevat verwoord door een deelnemer:

"Het is belangrijk dat er een plek is waar jongeren terecht kunnen, dat er een vertrouwenspersoon aanwezig is (betaald, vrijwillig, jongere), iemand aan wie ze iets hebben. Dan moeten die plekken er zijn, beschikbaar zijn, je moet er geraken, moet het gevoel hebben "dat is iets voor mij". Als het niet bestaat, moet dit gemaakt worden. Als het bestaat, moet het misschien aangepast worden of duidelijker worden: "wij kunnen en willen voor jullie een plek zijn."

In de eerste plaats gaat het om een **veilige plek** hebben om naartoe te gaan. Dit is een plek waar je mensen treft die je kan vertrouwen. Het is een plek waar mensen je nemen voor wie je bent en een luisterend oor bieden. Het gaat hierbij ook om je veilig te kunnen verplaatsen op straat naar deze plekken, en je op straat veilig te voelen.

Ook ging het over de **publieke ruimte** als plaats waar vrije tijd vorm krijgt. De publieke ruimte staat onder druk: kinderen mogen niet meer spelen op straat. Er is een tendens van "regulitis".

Het is belangrijk voor kinderen en jongeren om **steunfiguren** te vinden waarmee ze een relatie kunnen opbouwen. Alle kinderen en jongeren zouden iemand

moeten hebben die ze **vertrouwen** en bij wie ze terecht kunnen. Niet alle kinderen en jongeren kunnen terecht bij hun ouders of opvoedingsverantwoordelijken of hebben op school een goede band met leerkrachten.

Bij dit idee van een steun- of vertrouwenspersoon werden wel **enkele kanttekeningen** geplaatst:

- Er is meer nodig dan een relatie met een steun- of vertrouwensfiguur. Kinderen en jongeren hebben nood aan een **netwerk**. In de praktijk wordt vaak gezien dat jongeren steunen op een jeugdwerker, wat problemen oplevert wanneer de jeugdwerker van werk verandert, op vakantie is of gewoon niet bereikbaar is op een belangrijk moment. Dit netwerk bestaat onder andere ook uit andere jongeren.
- Een sociaal werker als steunpunt is vaak nog een **drempel** voor jongeren.
- Het mag niet enkel gaan om een formele vertrouwensfiguur of netwerk. Het is ook belangrijk om in te zetten op het **informele netwerk van een jongere**, omwille van (minstens) twee redenen. Enerzijds zijn er grenzen aan wat jeugdwerkers kunnen en mogen doen. Anderzijds blijft bij jongeren vaak twijfel bestaan over hun steunfiguur, zoals jeugdwerkers. Dit blijven personen die dit professioneel doen en ervoor betaald worden. Als je opgroeit in een situatie met veel uitdagingen, dan is dit iets wat jongeren aan het twijfelen kan brengen: “wat als die er niet voor betaald zou worden, zou die het dan nog doen? Heeft die persoon mij echt graag?”
- Veel verschillende personen kunnen een vertrouwenspersoon zijn, zoals bv. een voetbaltrainer.
- Vaak wordt **vanuit beleid bepaald** wie de vertrouwenspersoon kan of mag zijn, terwijl de vertrouwenspersoon vooral iemand moet zijn met wie het klikt, of die nu betaald wordt of niet.
- Ook veel vrijwilligers die een vrijwillig engagement opnemen worden met veel vragen geconfronteerd, terwijl ze niet altijd weten hoe ze de zaken moeten aanpakken. Aan de **omkadering bij vrijwillig engagement** kan ook gewerkt worden.
- Jongeren moeten hier een rol in krijgen.
- Continuïteit in die vertrouwensband is belangrijk, maar ook een uitdaging.

4.3. Drempels en hefbomen: meer dan het aanpakken van financiële drempels

De drempels en succesfactoren van vrijetijdsbesteding voor kinderen en jongeren in armoede worden gemakkelijk herleid tot **financiële drempels**. Uit een advies van Netwerk Tegen Armoede blijkt dat betaalbaarheid inderdaad een centrale uitdaging is voor kinderen en jongeren in armoede. Dit is echter **slechts één van de zeven B's** die werden geïdentificeerd in het rapport (Netwerk Tegen Armoede,

2023). De andere B's zijn bekendheid, bereikbaarheid, beschikbaarheid, begrijpelijkheid, bruikbaarheid en betrouwbaarheid. Dit onderdeel is voornamelijk gebaseerd op het advies van Netwerk Tegen Armoede.

Daarnaast gebruiken we ook inzichten uit het werk van Kaat Beyens die in haar masterproef "Help, ik geraak er niet!" een participatiekloof aan vrijetijdsbesteding vaststelt door verschillende drempels waarop gezinnen in armoede (met migratieachtergrond) botsen. Hierdoor hebben deze gezinnen een grotere kans op een verminderde deelname aan vrijetijdsbesteding.

Het **recht op vrije tijd** kan niet gerealiseerd worden als er geen toegang is tot vrije tijd. Het VN-Kinderrechtencomité analyseerde in Algemene Commentaar nr. 26 de rechten van het kind in de context van het leefmilieu en klimaatsverandering. Het VN-Kinderrechtencomité stelde dat alle kinderen, zonder discriminatie, recht hebben op **inclusieve plaatsen dichtbij huis** en vrij van milieugevaren om hun recht op spel en vrije tijd te realiseren. Dat betekent onder meer dat er **veilige, propere en gezonde omgevingen**, zoals natuur, parken en speeltuinen nodig zijn. Ook moet gezorgd worden aan **veilig, toegankelijk en betaalbaar transport** naar deze plaatsen. Het VN-Kinderrechtencomité benadrukte het belang van toegankelijke en inclusieve omgevingen voor kinderen met een beperking (art. 23 Kinderrechtenverdrag; Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

Zoals hierboven al werd aangegeven, heeft het VN-Kinderrechtencomité in de Slotbeschouwingen bij het **landenrapport van België** in 2019 al aangekaart dat België meer moest inzetten op open ruimte en groenvoorzieningen, en recreatieve activiteiten die veilig, toegankelijk, inclusief, bereikbaar met het openbaar vervoer, rookvrij en aangepast aan de leeftijd zijn (Comité voor de Rechten van het Kind, 2019).

Volgens het VN-Kinderrechtencomité moeten staten bij het ontwikkelen van beleid over sociale bescherming, huisvesting en toegang tot publieke ruimte nadenken over de implicaties ervan voor kinderen, voor het recht op spel en vrije tijd (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013). Bij de stedelijke planning en het plannen van vrijetijds- en spelfaciliteiten, moet ook het recht van het kind om hun mening te delen gerealiseerd worden. Dit kan gebeuren door consultaties aangepast aan de kinderen, inclusief jonge kinderen (art. 12 Kinderrechtenverdrag, Comité voor de Rechten van het Kind, 2005). Het Comité legde hierbij de bijzondere nadruk op **kinderen die in hun eigen huis geen mogelijkheden hebben voor spel en vrije tijd** (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

Spelen in openbare ruimte is belangrijk voor **kinderen en jongeren die op straat leven** en voor kinderen en jongeren die een sterke connectie hebben met de straat in hun dagelijks leven en identiteit en er veel tijd doorbrengen. Deze kinderen moeten ook toegang krijgen tot parken en speeltuinen om te spelen en mogen hiervan niet uitgesloten worden. Deze kinderen en jongeren hebben recht op een veilige ruimte om samen te komen met hun leeftijdsgenoten en hun vrije tijd in te vullen. Staten moeten bovendien maatregelen nemen om hen te ondersteunen bij de ontwikkeling van hun creativiteit en om te sporten (Comité voor de Rechten van het Kind, 2017).

Drempels en hefbomen tot vrije tijd zijn **ondeelbaar en onderling afhankelijk**. Je kan niet spreken over bereikbaarheid zonder het ook te hebben over begrijpelijkheid bijvoorbeeld.

Betaalbaarheid

Netwerk Tegen Armoede definieert deze drempel als *“de mate waarin de prijs voor het aanbod (bv. inkom, materiaal, verzekering) een drempel vormt.”* (Netwerk Tegen Armoede, 2023).

De verminderde deelname van gezinnen in armoede wordt vaak toegeschreven aan het **ontbreken van financiële middelen**. Concreet betreft dit enerzijds de kostprijs van activiteiten die voor deze gezinnen te hoog is, anderzijds dienen er prioriteiten te worden gesteld en wordt het gezinsbudget dus eerder besteed aan levensnoodzakelijke middelen (Huyge et al., 2009). Niet enkel de kostprijs van het inschrijvingsgeld houdt veel gezinnen tegen om te participeren aan vrijetijdsactiviteiten, ook **verdoken of meer onvoorspelbare kosten** zoals sportuitrusting, vervoer, drankjes, en materiaal spelen mee. Beyens (2021) geeft aan dat betrokken ouders eerst naar de kostprijs van activiteiten kijken vooraleer andere mogelijkheden en/of drempels af te toetsen (Beyens, 2021).

Bekendheid

Netwerk Tegen Armoede definieert deze drempel als *“de mate waarin het aanbod gekend is, ook bij mensen in maatschappelijk kwetsbare situaties.”* (Netwerk Tegen Armoede, 2023).

Bekendheid met het aanbod lijkt volgens Beyens veelal **belangrijk voor ouders**, in mindere mate voor de deelnemers zelf (kinderen). Beyens concludeert dat voor deelnemers (een gevoel van) herkenning speelt zoals het kennen van andere mensen uit de buurt of gemeenschap. Hierdoor is deelname aan activiteiten meer toegankelijk. Het onbekende van het aanbod, wat samenhangt met de informatiedrempel, kan volgens Beyens dus deels worden tegengegaan door een vorm van herkenning in andere deelnemers (Beyens, 2021).

Kinderen en jongeren hebben het **recht op informatie** (art. 17 Kinderrechtenverdrag). Dit geldt ook voor informatie over vrije tijd. Het is aan Staten om ervoor te zorgen dat kinderen de ruimst mogelijke toegang hebben tot alle relevante informatie en materialen die ze nodig hebben, om hun rechten onder artikel 31 van het Kinderrechtenverdrag te realiseren. Hierbij kan onder andere gedacht worden aan het gebruik van verschillende media en het gebruik van talen die de kinderen verstaan (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

Bereikbaarheid

Netwerk Tegen Armoede definieert deze drempel als *“de mate waarin het aanbod fysiek, ruimtelijk en in de tijd toegankelijk is.”* (Netwerk Tegen Armoede, 2023).

Over het algemeen kunnen fysieke of materiële hefbomen doorgetrokken worden naar andere vormen van uitsluiting. Deze drempels zijn dus niet enkel relevant voor kinderen en jongeren met een beperking. Het project Komaf concretiseert hoe dergelijke drempels kunnen worden vermeden. Denk hierbij aan de aanwezigheid van genderneutrale toiletten, investeringen in vrijetijdskledij (of het idee van het uniform herzien), etc. (Komaf, 2021).

Beyens bespreekt uitvoerig de **mobilitiedrempel** als obstakel voor de deelname aan vrijetijdsactiviteiten door gezinnen in armoede, wat hen verhindert om zich te verplaatsen naar vrijetijdsactiviteiten. Volgens Beyens bestaat deze mobilitiedrempel uit verschillende aspecten: enerzijds ontbreekt het aan budget om over te gaan tot de aankoop van vervoersmiddelen. Anderzijds is de toegang tot noodzakelijke informatie en/of vaardigheden inzake het gebruik van vervoersmiddelen niet steeds evident (Beyens, 2021).

Bijkomend stelt Beyens vast dat de afstand en de tijd die men moet spenderen om zich te verplaatsen naar het aanbod eveneens een drempel kunnen vormen. De **veiligheid, bereikbaarheid en zichtbaarheid van de locatie** spelen dus een rol. Bovendien gaat een leven in armoede gepaard met **stress en onverwachte gebeurtenissen** wat ervoor kan zorgen dat men gewoonweg niet op het aanbod geraakt (Beyens, 2021).

Daarnaast merkt Beyens op dat kinderen tussen 10 en 12 jaar zich doorgaans **zonder ouders verplaatsen**. Deze oudere leeftijdsgroep verplaatst zich namelijk vaker met andere deelnemers die in de buurt wonen. De oudere leeftijd en de afstand tussen de locatie van de vrijetijdsactiviteit en thuis zijn volgens Beyens redenen om alleen te komen. De combinatie van onder meer een kleine afstand tot het vrijetijdsaanbod, de bekendheid met de buurt en zich kunnen verplaatsen met de fiets of te voet hebben een positief effect en zorgen dus voor een lagere mobilitiedrempel (Beyens, 2021).

Beschikbaarheid

Netwerk Tegen Armoede definieert deze drempel als *“de mate waarin het aanbod voorhanden is en of er administratieve en andere drempels zijn zoals bv. online inschrijven.”* (Netwerk Tegen Armoede, 2023).

Begrijpelijkheid

Netwerk Tegen Armoede definieert deze drempel als *“de mate waarin informatie over het aanbod en tijdens de activiteit duidelijk gepresenteerd wordt.”* (Netwerk Tegen Armoede, 2023).

Taalhefbomen hebben te maken met **zowel de interne als externe communicatie** van een organisatie en/of groep. Om een inclusievere taal te hanteren, moet deze genderneutraal of gendersensitief zijn, multicultureel, niet stigmatiserend, geen labels opleggen, etc. Of er best ‘doelgroepgericht’ of eerder ‘neutraal’ gecommuniceerd moet worden, hangt vaak af van de organisatie en de kinderen en jongeren die men wil bereiken. Er is hierover geen eenduidig antwoord, maar het is wel belangrijk om hierbij stil te staan en over na te denken. Voor sommige kinderen en jongeren kan het stigmatiserend werken (bv. in armoede, youth at risk (YAR), etc.), voor anderen is het een manier om te weten of ze zich ergens veilig zullen voelen of niet (bv. kinderen en jongeren met een beperking, LGBTQIA+, etc.) (Beyens, 2021).

Volgens Beyens bestaan **informatiedrempels** uit *“het niet of verkeerd geïnformeerd zijn over het bestaande vrijetijdsaanbod en heeft het betrekking op het verkrijgen van de informatie en het verwerken ervan.”* (Beyens, 2021, p. 22). Concreet reikt **essentiële informatie over het vrijetijdsaanbod en bijhorende activiteiten** in mindere mate gezinnen in armoede. Beyens wijst in deze context op

het belang van aanspreekpunten, actief in de vrijetijdsorganisatie, om mondeling informatie tot (potentiële) deelnemers te krijgen (Beyens, 2021).

Bruikbaarheid

Netwerk Tegen Armoede definieert deze drempel als *“de mate waarin het aanbod aan ieders behoeften voldoet, met bijzondere aandacht voor de noden en wensen van mensen in een maatschappelijk kwetsbare situatie.”* (Netwerk Tegen Armoede, 2023).

Verschillen in **socio-culturele achtergrond** spelen eveneens een rol en vormen een drempel in de vrijetijdsbeleving van kinderen en jongeren. Deze drempel is breed en kan worden geïllustreerd doordat het bestaande vrijetijdsaanbod voornamelijk is afgestemd op kinderen uit de middenklasse. Beyens benoemt in deze context onder meer het verschil in culturele achtergrond tussen kinderen in kwetsbare situaties (die niet deelnemen aan vrijetijdsactiviteiten) en kinderen uit de middenklasse, wat kan leiden tot verschillen in opvattingen en waarden (Beyens, 2021).

Bovendien concretiseert Beyens deze drempels aan de hand van twee perspectieven:

- (1) Verenigingen leggen vaak **onuitgesproken verwachtingen** op van zogenaamde **cultuurcompetenties** van hun leden. Beyens vat dit samen als verwachtingen die doorgaans subtiel zijn en een vereiste bagage veronderstelt om te kunnen deelnemen aan een activiteit. Veelal zijn de thuis- en leeromgeving de plaatsen waar deze ‘voorkennis’ wordt opgedaan, althans dat wordt verwacht. In de praktijk valt op dat het gebrek aan die ‘voorkennis’ onterecht wordt geïnterpreteerd als een gebrek aan interesse. Beyens merkt op dat net verenigingen zijn die niet-aangepaste verwachtingen hebben ten aanzien van de leefwereld van gezinnen in armoede (met een andere culturele achtergrond). Het is dus van belang om in inclusieve vrijetijdsbesteding notie te hebben van de gelaagdheid die een superdiverse samenleving met zich meebrengt en hiernaar eveneens te handelen (Beyens, 2021).
- (2) De waarden van het vrijetijdsaanbod stroken niet steeds met **de waarden van gezinnen met een andere culturele achtergrond**. Die culturele verschillen kunnen als een obstakel worden gepercipieerd, waardoor deze gezinnen weinig tot niet worden bereikt. Beyens verduidelijkt dit in haar masterproef met het voorbeeld van jeugdbewegingen die bijvoorbeeld een christelijke oorsprong kennen en waarbij bepaalde kledingvoorschriften worden opgelegd die niet stroken met de eigen manier van kleden. *“Dit schetst een beeld over de culturele differentiatie die plaatsvindt tussen het aanbod en de normen van kinderen in armoede met een migratieachtergrond”*, aldus Beyens (2021, p. 13). Daarbij bewijst onderzoek van Vettenburg, Elchardus, Put, en Pleysier (2013) naar scholieren in Antwerpen en Gent dat jongeren die mogelijk in deprivatie leven minder deelnemen aan sportactiviteiten, alsook bij kunstbeoefening, jeugdclubs en -bewegingen. Dit in tegenstelling tot jeugdraden en religieuze vrijetijdsactiviteiten. De onderzoekers wijten dit aan het feit dat voor de

meeste deelnemers in de groep van jongeren met een vermoeden van deprivatie religie centraal staat (Beyens, 2021).

Ter illustratie kunnen we verwijzen naar **het project Wereldspelers**⁴: dit project gaat samen met jonge nieuwkomers aan de slag zodat zij kunnen deelnemen aan vrije tijd. Het gaat in essentie over gewoontes die vanzelfsprekend lijken, maar dat niet per se zijn voor deze jongeren. Zo worden eventuele culturele drempels zoals gemengd slapen, voedingsvoorschriften, oorlogsspelletjes spelen, etc. met de jongeren besproken.

Ook de **houding van begeleiders** is in deze cruciaal, waarbij zij een engagement tot een (beter) begrip van de leefwereld van de deelnemers moeten aangaan. Het onderzoeksrapport "Op zoek naar de waarde van het jeugdwerk" (De Ceuster, 2021) schrijft hier het volgende over:

"In onderzoek naar hoe verbinding kan gemaakt worden naar gezinnen in armoede (Schoupe et al., 2014) valt wel op dat de appreciatie van jongeren niet zozeer uitgaat naar het formele aanbod, maar meer naar de houding van de begeleiders. Ze doelen dan op: waardering, aandacht, ondersteuning en bescherming. Kinderen in armoede kijken vaak als een buitenstaander naar het jeugdwerk en naar haar 'vreemde' gebruiken. Ze merken een soort van begrensde ontlading op en botsen op een verschillend referentiekader bij leiding en deelnemende leeftijdsgenoten (Coussée & Roets, 2011). In deze context wijzen Coussée, De Schepper en Deceur (2011) ook op het belang van een doorleefde kennis van de leefwereld van kinderen en jongeren in kwetsbare situaties om kwalitatief jeugdwerk vorm te kunnen geven. Ze benoemen ook de draagkracht van jonge vrijwilligers in het jeugdwerk en stellen dat er meer nodig is dan een toegankelijk verenigingsleven om kwalitatief jeugdwerk voor iedereen te garanderen." (De Ceuster, 2021, p. 22).

Uit bovenstaande kunnen we concluderen dat (vrijtijds)aanbieders in het bereik van gezinnen in armoede ook dienen rekening te houden met onder meer andere culturele opvattingen en/ of verschillende socio-culturele posities van de deelnemers. Het (inclusief) jeugdwerk dient met andere woorden met een **intersectionele lens** te worden benaderd opdat vrijetijdsbesteding voor ieder kind en iedere jongere (in armoede) toegankelijk is en blijft.

Betrouwbaarheid

Netwerk Tegen Armoede definieert deze drempel als "de mate waarin mensen zich goed voelen voor, tijdens, na de activiteit. Dit heeft invloed op de mate waarin er mentale drempels (zoals angst door vooroordelen) bestaan." (Netwerk Tegen Armoede, 2023).

Beyens bespreekt naast eerder praktische drempels eveneens obstakels die gelinkt zijn aan de persoon van mensen in armoede. In dit verband formuleert Beyens **statusverlegenheid en machteloosheid** als volgt:

⁴ <https://www.wereldspelers.be/>

*“Armoede gaat regelmatig gepaard met minderwaardigheidsgevoelens en statusverlegenheid. Dit verhindert individuen om de eerste stap te zetten richting vrije tijd in het verenigingsverband, dat grotendeels bestaat uit middenklassers. Sannen (2003) haalt in een onderzoek aan dat kansarmen, omwille van hun levensgeschiedenis, vaak gevoelens van machteloosheid ervaren. Mensen die in armoede geboren zijn of nieuw zijn in ons land hebben weinig ervaring met het ‘typisch Vlaamse’ verenigingsleven. Ze hebben een onvolledig beeld van wat er bij komt kijken. Maar er is ook de angst om niet te kunnen communiceren (taalbarrière), als vreemd gezien te worden, een tekort aan informatie (wat, waar, met wie), etc. Bijkomend ontstaat er bij de gezinnen regelmatig de **angst om opnieuw te falen**, waardoor men het onbekende, zoals bijvoorbeeld vrijetijdsactiviteiten in bepaalde verenigingen, uit de weg gaat (Geldof & Driessens, 2009; Sannen, 2003)” (Beyens, 2021, p. 12).*

Inzichten uit de cocreatiemomenten

De kinderen en jongeren die deelnamen aan het cocreatiemoment van 29 maart 2023 identificeerden **verschillende drempels** bij vrijetijdsbeleving:

- Tijd
 - Het gaat hierbij zowel om het eigen gebrek aan tijd, als om het gebrek aan tijd bij ouders en opvoedingsverantwoordelijken.
- Transport en bereikbaarheid
 - Voor wie niet in de stad woont, is het niet evident om overal te geraken. Er zijn vaak te weinig bussen, en op sommige dagen zelfs helemaal geen bussen.
- Onwetendheid
- Racisme
- Inschrijvingsgeld
 - Een jongere gaf het voorbeeld van het hoge inschrijvingsgeld bij een voetbalclub, dat niet terugbetaald werd wanneer een jongere maandenlang niet kon trainen door een blessure.
- Gevaar
- Schrik
- Uniform of vastgelegde regels rond kledij (versus eigen keuze kledij of geen regels)
- Materiaal om deel te nemen is (vaak) niet betaalbaar
- De verplichting om te komen of een langdurig engagement

Op het cocreatiemoment van 30 maart 2023 werd aangegeven dat er momenteel heel wat mogelijkheden zijn om de financiële drempels weg te werken of verkleinen, maar dat de **bestaande systemen zeer divers en niet eenduidig zijn**. De vraag werd opgeworpen of het kansentarief wel bij iedereen terechtkomt die het nodig heeft. Ook werd geopperd dat er vanuit Vlaanderen ingezet zou kunnen worden op een systeem waarop iedereen gebruik kan maken.

Ook werd aangegeven dat naast de financiële drempels ook andere drempels bestaan (met referentie naar de **7 B's**), maar dat **gekwetste jongeren nog verschillende andere drempels** ervaren. Het is dan ook van belang om elke jongeren in zijn kracht te (laten) zetten.

4.4. Armoede benaderen vanuit kruispuntdenken

Er is reeds heel wat onderzoek gevoerd naar inclusief jeugdwerk, maar het valt op dat er **veelal nog in categorieën of ‘doelgroepen’** wordt gewerkt en gedacht (De Ceuster, 2021). Kinderen en jongeren kunnen zich nochtans op **verschillende kruispunten** begeven, bijvoorbeeld in armoede leven, een jonge leeftijd hebben, een taal niet spreken en/ of het hebben van een beperking kunnen samenkomen en een impact hebben op het beleven van vrije tijd. Toch denken mensen zonder armoede-ervaring vaak alleen aan de drempel van de betaalbaarheid van het aanbod. Er wordt dan uitsluitend ingezet op kortingen op de prijs of een speciaal tarief, en soms ook op het verbeteren van communicatie over het aanbod (Bex, 2022). Armoede en migratie hebben echter vaak een impact op verschillende domeinen en zijn onderling sterk verweven met elkaar (De Cremer et al., 2019). Het perspectief van **intersectionaliteit** is dus relevant, aangezien kruispuntdenken ons leert kijken naar hoe vormen van discriminatie, machtsverhoudingen en onderdrukking op elkaar inspelen en bijgevolg een structurele uitsluiting creëren.

Ter illustratie benadrukken Schraepen et al. het volgende:

“Voor kinderen en jongeren met een beperking die in armoede leven en/of een andere etnisch-culturele achtergrond hebben, spelen culturele en economische factoren niet alleen mee in hun kijk op ‘handicap’ maar ook in het kijken, beleven en invullen van vrije tijd en vrijetijdsbesteding. Kinderen en ouders met een andere etnisch-culturele achtergrond die deelnamen aan het onderzoek waren niet vertrouwd met onze westerse invulling van vrijetijdsbesteding en haakten af.” (Schraepen et al., 2015, p.149)

Hoe gaat het (beleid rond) jeugdwerk hiermee om? Het onderzoeksrapport “Op zoek naar de waarde van het jeugdwerk” (De Ceuster, 2021) wijst op de relevantie van kruispuntdenken in het jeugdwerk:

*“Denken vanuit intersectionaliteit kan een hefboom zijn voor het jeugdwerk om mee te werken aan een geïntegreerd diversiteitsbeleid, zowel binnen de eigen organisatie (op microniveau) als in partnerschappen met andere organisaties (mesoniveau). Kijken vanuit kruispunten zorgt ervoor dat je leert kijken en denken vanuit **verschillende sociale ordeningsprincipes**. (...) Ontmoetingen en verbindingen in de vrije tijd, en in het jeugdwerk in het bijzonder, kunnen hier een waardevol oefenterrein voor zijn. Daar ligt ook een **belangrijke rol voor jeugdwerkers**, in het begeleiden en ondersteunen van kinderen en jongeren in dat proces.” (De Ceuster et al., 2021, p. 20).*

Inzichten uit de cocreatiemomenten

Kruispuntdenken werd op het cocreatiemoment met professionals en jongeren van 30 maart 2023 gezien als een **belangrijk onderwerp**. Als ongelijkheden samenkomen, is dat geen som maar een vermenigvuldiging. Kruispuntdenken is een bril die moet opgezet worden bij alle thema's.

Er moet aandacht zijn voor de **leefwereld van kinderen en jongeren**, zoals hun woonomgeving, school, familie, ... Naast armoede op kruispunten gaat het ook over

“vrije tijd op kruispunten” (tijd met familie en op school, leefomgeving,...). Leefomgeving zou toch een belangrijke focus moeten hebben.

4.5. Rol leefomgeving en opvoedingsverantwoordelijken zijn van belang

Ouders en opvoedingsverantwoordelijk spelen een essentiële rol voor de realisatie van de rechten van het kind. Zij zijn verantwoordelijk voor de opvoeding en de ontwikkeling van het kind, en het belang van het kind is voor hen de eerste zorg. Staten moeten hen ondersteunen om deze rol te vervullen (art. 3, 5, 18 en 27 Kinderrechtenverdrag). Dit geldt ook voor de realisatie van het recht op vrije tijd. Het **VN-Kinderrechtencomité** erkende dat er een belangrijke rol is voor ouders bij de uitoefening van het recht op spelen en vrije tijd. Spel kan immers ouders en kinderen met elkaar verbinden.

Het VN-Kinderrechtencomité uitte wel bezorgdheid bij de vaststelling dat ouders, (net als zorgverleners en het beleid) soms **een grotere prioriteit maken van onderwijs of werk dan van spel**. Als spel erkenning krijgt, worden fysieke activiteiten en competitief spel (sport) vaak hoger gewaardeerd dan bijvoorbeeld fantasiespel. Nochtans werd aangetoond dat de verschillende vormen van vrijetijdsbesteding bijdragen aan de ontwikkeling, het welzijn, en de gezondheid van kinderen en jongeren. De vormen en plekken van spel van adolescenten moeten zeker ook meer erkend worden. Het VN-Kinderrechtencomité stelde dat het recht op vrije tijd ook het recht inhoudt op vrije tijd die niet gecontroleerd of bepaald wordt door volwassenen (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

Ouders zijn natuurlijk niet alleen verantwoordelijk voor de realisatie van het recht op vrije tijd. Volgens artikel 31 IVRK ligt deze verantwoordelijkheid bij **overheden en aanbieders**. Zij moeten het recht op vrije tijd eerbiedigen, de verwezenlijking ervan bevorderen en “*het bieden van passende en voor ieder gelijke kansen op culturele, artistieke en creatieve bezigheden en vrijetijdsbesteding*” stimuleren (art. 31 IVRK). De verantwoordelijkheid voor de realisatie van het recht op vrije tijd ligt dus niet bij kinderen, jongeren en hun ouders, maar bij overheden en aanbieders. De overheid moet met wetgevende, administratieve, budgettaire en andere maatregelen de nodige diensten en opportuniteiten creëren voor een volle realisatie van het recht op spel.

Staten moeten **ouders** ook **ondersteunen** bij de realisatie van het recht op vrije tijd van hun kind. Dit kan gaan over praktische richtlijnen, bijvoorbeeld hoe je een faciliterende omgeving creëert en hoe je een balans vindt tussen ontdekking en veiligheid. Ook moeten staten inzetten op het bewustzijn bij ouders en opvoedingsverantwoordelijken rond het belang van spel, recreatie, rust, vrije tijd en deelname aan culturele activiteiten voor kinderen en jongeren. Hoewel rust, spelen en vrije tijd vaak als ondergeschikt worden gezien aan onderwijs, dragen ze ook zeker bij aan de optimale ontwikkeling van een kind, het recht dat wordt gegarandeerd onder artikel 6 van het Kinderrechtenverdrag (Comité voor de Rechten van het Kind, 2013).

De Groof, Smits en Stevens (2002) wijzen eveneens op het **democratiserend effect** van **onderwijs**. Scholen voorzien **buitenschoolse activiteiten** (zoals sportdagen en daguitstappen) tijdens de schooluren, wat alle leerlingen de kans geeft om deel te nemen aan meer ontspannende activiteiten. In tegenstelling tot het

georganiseerde vrijetijdsaanbod hangen deze activiteiten niet samen met structurele kenmerken zoals de scholingsgraad van de ouders. Dergelijke activiteiten op school kunnen een positief effect hebben op leerlingen (in armoede) en in bepaalde mate als opstap dienen voor deelname aan het verenigingsleven. Vandaag de dag zien we dat reeds terug in de initiatieven rond de 'brede school' (Zie bv. Schraepen et al, 2015).

Ouderlijke rol: aanmoedigen en opvattingen

Ouders benadrukken vooral de **educatieve functie** bij het kiezen van vrijetijdsactiviteiten voor hun kinderen (Huyge et al., 2009 en De Ceuster et al., 2021, p. 19). Van der Eecken et al. (2015) stellen vast dat **woonomgeving** een cruciale rol speelt in de vrijetijdsbesteding van kinderen en jongeren. Een breder en aansluitend aanbod van vrijetijdsactiviteiten in de buurt zou een invloed kunnen hebben op de opvattingen van ouders over vrije tijd en hun rol erin. Ouders die meer vrijetijds mogelijkheden ter beschikking hebben ervaren deze als positiever. Al kan de omgekeerde beweging ook, dat ouders met een positievere associatie gericht op zoek gaan naar het vrijetijdsaanbod in de buurt. Het al dan niet wonen in een onveilige buurt hangt samen met het hanteren van meer regels en afspraken en de nadruk op schoolse activiteiten (Van der Eecken et al., 2015). Volgens De Groof et al. (2002) hebben **gezinscultuur en betrokkenheid van ouders** in het verenigingsleven een invloed op de participatie van hun kinderen in formele vrijetijdsactiviteiten.

Uit het onderzoek van Van der Eecken (2018) over de ouderlijke opvattingen over vrije tijd kunnen we concluderen dat ouders veel waarde hechten aan het opnemen van een actieve en betrokken rol in de vrijetijdsbesteding van jongeren. Het opnemen van een actieve en betrokken rol wordt benoemd als "*parental encouragement*" of **ouderlijke aanmoediging**. Het onderzoek stelt dat het courante discours over een goede ouder, gedrag en handelingen associeert met het opvolgen en steunen van de vrijetijdsbeleving van hun kinderen in georganiseerde vrije tijd. Ouderlijke aanmoediging maakt jongeren meer begaan met de vrijetijdsactiviteiten en houdt hen weg van ongeorganiseerde vrijetijdsactiviteiten, die een meer negatieve connotatie krijgen (Van der Eecken, 2018).

Gendersverschillen en leeftijd van zowel ouders als jongeren blijken een grote invloed te hebben op de **ouderlijke opvattingen**. Vaders geven aan te weinig tijd te hebben om hun kinderen van de ene activiteit naar de andere te brengen. Vooral moeders zorgen voor de organisatie van de vrije tijd. Een oudere leeftijd van de ouder of het kind, zorgt dat ouders minder actief aanmoedigen en dus vrijer laten (*autonomy granting*). De gezinssamenstelling blijkt dan weer geen grote verschillen te tonen in de ouderlijke opvattingen, maar wat niet wil zeggen dat de gezinssamenstelling geen invloed heeft op de rol als ouder. Met andere woorden wat de ouder effectief doet kan veranderen maar niet hoe de ouder over de vrijetijdsbesteding denkt (Van der Eecken et al, 2015).

Als laatste heeft de **demografische factor** een invloed op de opvattingen van ouders. Ouders met meer inwonende kinderen geven opvallend minder autonomie aan hun kinderen (Van der Eecken et al., 2015). Ook **sociale klasse** blijkt een rol te spelen. Ouders die een hoger opleidingsniveau genieten lijken het

vrijtijdsaanbod van hun kinderen belangrijker te vinden en zich bewust te zijn van de sociale en culturele meerwaarde. Hoger opgeleide ouders verlenen hun kinderen net weer minder autonomie. Ouders met een lager opleidingsniveau hechten meer waarde aan school en verlenen meer autonomie omtrent de vrijetijdsbesteding van jongeren.

Werksituatie van ouder of opvoedingsverantwoordelijke

Het is belangrijk om te vermelden dat onderzoek aantoonde dat de verschillen in opvattingen niet komen door het hanteren van een verschillende opvoedingscultuur maar eerder aan de **omstandigheden waarin ouders hun kinderen moeten opvoeden** (Van der Eecken et al., 2015). Uit onderzoek blijkt ook dat ouders die werkloos zijn minder geneigd zijn om hun kinderen in te schrijven in naschoolse activiteiten zoals alternatieve opvangprogramma's, wat aantoonde dat de werksituatie van de ouder een belangrijke rol speelt op de vrijetijdsinvulling van jongeren (Van der Eecken et al., 2015). Ouders met een migratieachtergrond lijken ook meer regels en afspraken te hanteren bij de vrijetijdsinvulling van hun jongeren (Van der Eecken et al., 2015).

Deelname aan de georganiseerde vrijetijdsbesteding voor jonge kinderen plaatst gezinnen in armoede nog voor **bijkomende uitdagingen**. Elke ouder ondervindt wel eens moeilijkheden bij het organiseren of ondersteunen van hobby's van de kinderen, maar middenklasse ouders hebben mogelijkheden om hiermee om te gaan: flexibele werkuren, geld of een netwerk van familie, kennissen en burens die kunnen inspringen. Gezinnen in armoede beschikken minder over zo'n hulpbronnen en ondersteunende netwerken. Een plotse verandering van het startuur van de sportclub of de jeugdbeweging, bijvoorbeeld, kunnen ze moeilijk overbruggen (Bex, 2022).

Inzichten uit de cocreatiemomenten

Verschillende jongeren gaven tijdens het cocreatiemoment van 29 maart 2023 aan dat **ouders en opvoedingsverantwoordelijken een belangrijke rol** spelen bij hun vrije tijd. Ouders en opvoedingsverantwoordelijken leiden kinderen en jongeren toe naar vrijetijdsactiviteiten. Dit wordt vaak als positief aangegeven, maar botst soms met de voorkeuren van de kinderen en jongeren zelf. Voor sommige vrijetijdsbesteding zijn kinderen en jongeren afhankelijk van volwassenen, die geen tijd hebben. Ouders zorgen ook voor de nodige administratie voor vrijetijdsactiviteiten, voorzien kleding en treden bv. ook bij pestgedrag.

5. Conclusie

In het Vlaams Actieplan Armoedebestrijding 2020-2024 (update 2022) is opgenomen dat er een Staten-Generaal 'Kinderen en jongeren in (kans)armoede' georganiseerd zal worden. De focus zal hierbij liggen op vrije tijd.

Vrijtijdsbesteding wordt gezien als een vanzelfsprekendheid. De literatuurstudie en cocreatiemomenten tonen echter aan dat een toegankelijke, inclusieve vrije tijd voor gezinnen (in armoede) nog geen evidentie is.

Het DCJM wenst antwoord te vinden op vier vragen.

1. Wat is de betekenis van vrije tijd voor kinderen en jongeren in armoede?

Vrije tijd is een recht. Het recht op vrije tijd is een basisbehoefte. Dit recht houdt in dat kinderen en jongeren recht hebben op rust en vrije tijd en kansen krijgen om deel te nemen aan het culturele en artistieke leven. Het houdt een recht op spelen in en is van toepassing in alle mogelijke contexten. Het houdt ook een recht op niets doen in. Uit de voorstudie blijkt dat kinderen en jongeren in armoede veel betekenis hechten aan vrije tijd. Ze zoeken er een plek om alledaagse bezorgdheden te delen, een veilige plek, een plek om nieuwe dingen te leren, plezier te maken, betrokken te zijn, mensen in gelijkaardige situaties tegen te komen en zo verder.

2. Welke drempels tot vrije tijd zijn er volgens kinderen en jongeren in armoede?

Om een volwaardige realisatie van het recht op vrije tijd te waarborgen, is het noodzakelijk dat er zo weinig mogelijk drempels ervaren worden. De drempels tot vrije tijd voor kinderen en jongeren in armoede gaan over meer dan financiële drempels. De drempels tot vrije tijd worden onderverdeeld in zeven B's: betaalbaar, bekend, bereikbaar, beschikbaar, begrijpelijk, bruikbaar en betrouwbaar. Deze drempels zijn zowel praktisch als persoonsgebonden. Ze zijn bovendien onderling afhankelijk.

3. Welke succesfactoren en hefboomen tot vrije tijd zijn er volgens kinderen en jongeren in armoede?

De 7 B's kunnen gezien worden als drempels, maar ook als hefboomen voor een inclusiever vrijetijdsaanbod voor kinderen en jongeren in armoede. De rol van de jeugdwerker als ankerfiguur is cruciaal. Dit is echter vaak verborgen werk, waarvoor er onvoldoende erkenning is. Continuïteit en een integrale benadering zijn belangrijk. Bovendien moet het vrijetijdsaanbod kunnen zorgen voor een veilige plek, zowel wat de basishouding van de jeugdwerker betreft als wat de setting van het vrijetijdsaanbod betreft.

4. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat de stem van kinderen en jongeren centraal staat bij het ontwikkelen van vrijetijdsbeleid.

Kinderen en jongeren hebben het recht hun mening te geven over alle zaken die hen aanbelangen. Aan hun mening, moet ook passend belang gehecht worden (art. 12 IVRK). Dit geldt ook in verband met vrijetijdsbeleving, zowel bij individuele

vrijtijdsbeslissingen van kinderen en jongeren, als bij het beleid van een vrijtijdsvertrekker, lokale of regionale overheid.

Participatie kan verschillende vormen aannemen, zoals mee weten, mee denken, mee praten (onder andere over eigen ervaringen en meningen), mee beslissen, mee doen, en mee evalueren. Uit de voorstudie blijkt dat kinderen en jongeren in armoede al bevraagd werden naar hun beleving van vrije tijd en welke noden zij hierbij hebben. Toch zijn er heel wat zaken waar we de ervaringen en meningen van kinderen en jongeren niet over kennen. Ook als het gaat over oplossingen, weten we nog niet veel over de visie van kinderen en jongeren.

In het cocreatiemoment gaven de deelnemende kinderen en jongeren zelf ook aan dat zij het belangrijk vinden dat kinderen en jongeren ook hun mening mogen geven over vrije tijd in het algemeen én mogen deelnemen aan de Staten-Generaal in het bijzonder.

De [participatiecirkel](#), die KeKi ontwikkelde in het kader van de projecten REFLECTOR en REFLECTOR 2.0, helpt om een participatieproces met kinderen en jongeren vorm te geven vanuit een kinderrechtenperspectief (Kenniscentrum Kinderrechten, 2023).

De inzichten uit de voorstudie werden geclusterd onder **vijf thema's**:

1. Georganiseerde en ongeorganiseerde vrije tijd
2. Veiligheid, vertrouwen en relaties zijn essentieel
3. Meer dan het aanpakken van financiële drempels
4. Armoede benaderen vanuit kruispuntdenken
5. Rol leefomgeving en opvoedingsverantwoordelijken

De thema's vormen volgens ons een relevant startpunt voor het **verder uitwerken van de Staten-Generaal**. Ze kunnen de basis vormen voor het bepalen van een focus voor de Staten-Generaal. Deze focusbepaling moet gebeuren op basis van meer inzichten dan wat in de huidige voorstudie is opgenomen. Zo ontbreekt de stem van kinderen en jongeren zelf nog te vaak. Ook is er volgens ons nog onvoldoende rekening gehouden met ervaringskennis.

We kijken uit naar de verdere uitwerking van een Staten-Generaal waar de vrije tijd van kinderen en jongeren in armoede centraal staat. Hierbij is een **kinderrechtenperspectief cruciaal**. Onder een kinderrechtenperspectief verstaan we dat het kinderrechtenkader een centrale plaats krijgt, rekening houdend met het feit dat kinderrechten ondeelbaar en onderling afhankelijk zijn. Zo is het recht op vrije tijd onlosmakelijk verbonden met het recht op non-discriminatie, het recht op ontwikkeling, het recht op vereniging, het recht om gehoord te worden en zo verder. Elk kind of jongere heeft recht op vrije tijd, ongeacht diens socio-economische context. Kinderrechten zijn niet vrijblijvend, maar vormen een maatstaf voor beleid en praktijk. Het helpt te identificeren waar beleid en praktijk tekortschieten, welke waardevolle acties verder ondersteund en ontwikkeld moeten worden, welke vragen we ons nog moeten stellen, en welke nieuwe wegen we kunnen of moeten inslaan. Een kinderrechtenperspectief op armoede en vrije tijd overstijgt particuliere visies en brengt een gemeenschappelijk perspectief binnen. Dit document kan een eerste aanzet zijn tot verdere gesprekken over en met kinderen en jongeren in armoede.

6. Bibliografie

Abbott, B. en Barber, B.L. (2007). Not Just Idle Time: Adolescents' Developmental Experiences Provided by Structured and Unstructured Leisure Activities. *The Australian Educational and Developmental Psychologist*, 24 (59-81).

Agentschap Integratie & Inburgering & Bataljong (2020). Vrije tijd, ook voor jonge nieuwkomers? Inspiratie om lokaal aan de slag te gaan.

Agentschap Opgroeien (2021). Gezinsinkomen en (kans)armoede. Cijfers op maat. Geraadpleegd via <https://www.opgroeien.be/kennis/cijfers-en-onderzoek/gezinsinkomen-en-kansarmoede/cijfers-op-maat>.

Apestaartjaren (2022). De digitale leefwereld van kinderen en jongeren. Geraadpleegd via https://assets.mediawijs.be/2022-05/apestaartjaren_2022_210x210_issuu.pdf.

Bex, F. (2022), Ontspanning is een basisrecht, Welzijnszorg. Brussel, V.U. Welzijnszorg.

Beyens, K. (2021), Help, ik geraak er niet! Over mobiliteitsdrempels voor deelname aan vrijetijdsbesteding voor kinderen (3-12 jaar) bij gezinnen in armoede met een migratieachtergrond. Masterproef, Antwerpen, Universiteit Antwerpen.

Bradt, L., Pleysier, S., Put, J., Siongers, J., & Spruyt, B. (Eds.). (2019). Jongeren in cijfers en letters 4 : bevindingen uit de JOP-monitor 4, de JOP-kindmonitor en de JOP-schoolmonitor 2. Leuven, België: ACCO.

Coene, J., Ghys, G., Hubeau, B., Marchal, S., Raeymaeckers, P., Remmen, R., Vandenhoele, W., Van Hecken G. & Van Praag L. (2022), Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2022, Leuven, Acco.

Comhaire, M. (2018). De perspectieven van jongeren op vrije tijd. Een kwalitatief onderzoek naar de betekenissen die jongeren geven aan vrije tijd. Masterproef, Gent, Universiteit Gent.

Comité voor de rechten van het kind (2005). Algemene Commentaar (nr. 7) over de implementatie van Kinderrechten in de vroege kindertijd.

Comité voor de rechten van het kind (2013). Algemene Commentaar (nr. 17) van het VN-Comité voor de Rechten van het Kind over het recht op spelen.

Comité voor de rechten van het kind (2017). Algemene Commentaar (nr. 21) over kinderen in de straatcontext.

Comité voor de rechten van het kind (2019). Slotbeschouwingen over het gecombineerde vijfde en zesde periodieke verslag van België. Geraadpleegd via <https://www.vlaanderen.be/publicaties/verenigde-naties-comite-voor-de-rechten-van-het-kind-slotbeschouwingen-over-het-gecombineerde-vijfde-en-zesde-periodieke-verslag-van-belgie>.

Comité voor de rechten van het kind (2021). Algemene Commentaar (nr. 25) over de rechten van het kind met betrekking tot de digitale wereld.

Coussée, F. (2006). De pedagogiek van het jeugdwerk. Gent: Academia Press.

Coussée, F., Roets, G., De Bie, M. (2009), "Empowering the powerful: Challenging hidden processes of marginalization in youth work policy and practice in Belgium", *Critical Social Policy*, 29 (3), 421-442.

Coussée F, Roets G., (2011). Lokaal vrijetijdsbeleid. Tussen vereniging en voorziening. In: Barholomeus L, Cuisinier E, Gaublomme K, Ipermans M (eds) *Handboek Jeugdbeleid*. Brussel, Politea.

Davey, C. & Lundy, L. (2011) Towards Greater Recognition of the Right to Play: An Analysis of Article 31 of the UNCRC, *CHILDREN & SOCIETY VOLUME 25*, pp. 3-14.

De Bruycker, A. (2010), Kinderen en jongeren in armoede: het perspectief van de kinderrechten-NGO's, TJK, p. 268.

De Ceuster E., Polak R. & Baki J. (2021), Onderzoeksrapport : Op zoek naar de waarde van het jeugdwerk, Departement Cultuur, Jeugd en Media, Brussel.

De Cremer, J., Hoogmartens, M., Verspecht, F., Vervaeke, J., Visser, L., & Willens, J. (2019). Welke drempels ervaren kansarme gezinnen om hun kinderen te laten participeren aan vrijetijdsactiviteiten?, Thomas More Hogeschool, Antwerpen.

De Groof, S., Smits, W. & Stevens, F. (2002). (In)formele ontmoetingen. Over de sociale ruimte van jongeren. In M. Elchardus & I. Glorieux (Eds.), *De symbolische samenleving* (pp.31-52). Tielt, Lannoo.

Demesmaeker, G. (2023). Praktijkboek relationeel werken in zorg en welzijn. Bussum, Coutinho.

Departement Cultuur, Jeugd & Media (2022). Op zoek naar de waarde van het jeugdwerk. Onderzoeksrapport, Brussel, Departement Cultuur, Jeugd & Media.

De Pauw, P., Vermeersch, H., Coussée, F., Vettenburg, N., & Van Houtte, M. (2011). Jeugdbewegingen in Vlaanderen anno 2011. *Gids sociaal-cultureel en educatief werk*, 62 (pp. 79-92). Mechelen, Wolter Kluwen Belgium.

Desmet, T. (2022). Lang leve de chaos: Participatief onderzoek in het participatieve Brusselse jeugdwerk. Brussel, VUBPress.

Desmet, T., Villanueva O'Driscoll, J. (2019). Participatief jeugdwerk groeit vanuit oprechte relaties. Sociaal.net. Geraadpleegd via <https://sociaal.net/achtergrond/participatief-jeugdwerk-groeit-vanuit-oprechte-relaties/>.

Detrick, S. (1999), A Commentary on the United Convention on the Rights of the Child, Den Haag/Boston/Londen, Martinus Nijhoff Publishers, 793 p.

De Visscher, K. & Neyens, M. (2016). Visienota Diversiteit in/en het Jeugdwerk. Prioritaire werkgroep diversiteitsbeleid in opdracht van de Commissie Jeugdwerk. Brussel, De Ambassade en Demos.

De Visscher, K., Smets, P., Van de Walle, I. (2019) Bruggen bouwen. Trajecten tussen sport, jeugdwerk en gezinnen in armoede.

Dhuyvetter, L. (2008). De inclusie van moeilijk bereikbare groepen in het jeugdwerk: de visie van jeugdwerkdeelnemers. Gent: Universiteit Gent/Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen.

Elchardus, M., & Herbots, S. (2010). Participatie van Vlaamse jongeren aan het verenigingsleven. In N. Vettenburg, J. Declerck, & J. Siongers (Eds.), Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2 (pp. 111-134). Leuven, Acco.

Herbots, K. & Put, J. (2014). The participation disc. A concept analysis of (a) child ('s right to) participation. *International Journal of Children's Rights*.

Huyge, E., Dehertogh, B., Mortelmans, D., Van Assche, V., Maelstaf, H. (2009). Vrije tijd door Antwerpse tienerogen. Een onderzoek naar de spanning tussen commercie, leefwereld en jeugdbeleid in Antwerpen. Antwerpen, Stad Antwerpen.

Kinderrechtencoalitie Vlaanderen en Coordination des ONG pour les Droits de l'Enfant (2018). Alternatief rapport van de NGO's over de naleving en de toepassing van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind in België, Brussel, Hayez.

Kenniscentrum Kinderrechten (2021), Een intersectionele bril op kinderrechten in Vlaanderen: een eerste aanzet naar een jeugd- en kinderrechtenbeleid vanuit een intersectionele aanpak.

Kenniscentrum Kinderrechten (KeKi) en Jeugdonderzoeksplatform (JOP) (2022). Impact van de coronamaatregelen op kinderen, jongeren en jongvolwassenen. Een overzichtsstudie. Geraadpleegd via <https://keki.be/nl/publicaties/wat-is-de-impact-van-de-coronamaatregelen-op-kinderen-jongeren-en-jongvolwassenen>.

Kenniscentrum Kinderrechten (KeKi) (2023). De participatiecirkel. Een participatieproces met kinderen en jongeren: hoe dan? Geraadpleegd via <https://keki.be/nl/publicaties/de-participatiecirkel-een-participatieproces-met-kinderen-en-jongeren-hoe-dan>.

Komaf, <https://komaf.be/nl>. Geraadpleegd op 15 november 2023.

Nederlands Jeugdinstituut (2020). Opgroeien en opvoeden in armoede. 3^e herziene versie. Geraadpleegd via <https://www.nji.nl/system/files/2021-04/Opgroeien-en-opvoeden-in-armoede.pdf>.

Netwerk Tegen Armoede (2023). Maatschappelijk kwetsbare jongeren aan het woord over vrije tijd en welbevinden. Geraadpleegd via <https://www.netwerktegenarmoede.be/nl/nieuws/2023/maatschappelijk-kwetsbare-jongeren-aan-het-woord-over-vrije-tijd-en-welbevinden>.

Op de Beeck, H. (2011). Jongerenwelzijn in de vrije tijd? Reflecties op basis van de JOP-monitor. *Welwijs*, 22, (4), 25-28.

Reijgersberg, N. en van der Poel, H. (2014). Sportdeelname van kinderen in armoede, Utrecht, Mulier Instituut sociaal-wetenschappelijk sportonderzoek.

Reynaert, R., Staelens, V., Steel, R. en Verstraete, M. (2007), The UN Children's Rights Convention: theory meets practice, Antwerpen/Oxford, Intersentia, 359-376.

- Schaillée, H., Vyncke, V., Debognies, P., Sabbe, S., & Steenberghe, E. (2017). Buurtsport, een onvoorwaardelijk aanbod: een springplank voor sociale inclusie? *Vlaams tijdschrift voor sportbeheer*, (259), 108–113.
- Schouppe, L., De Visscher, K., en Van de Walle, I. (2014). Verbinding in de vrije tijd: netwerken tussen jeugdwerk en gezinnen in armoede. Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen.
- Schraepen, B., Maelstaf, H., Halsberghe, M. (2015). Vrije tijd als handicapsituatie. De rol van het jeugdwerk binnen de vrijetijdsbesteding van kinderen en jongeren met een handicap. Brussel, Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media.
- Tourne, J. & Bradt, L., (2019). Georganiseerde en ongeorganiseerde vrijetijdsbesteding van kinderen en jongeren. In Bradt, L., Pleysier, S., Put, J., Siongers, J., & Spruyt, B. (Eds.). (2019). Jongeren in cijfers en letters 4 : bevindingen uit de JOP-monitor 4, de JOP-kindmonitor en de JOP-schoolmonitor 2. Leuven, België: ACCO.
- Uit De Marge (2010). Wij tellen mee! Leren uit de werkingen met kinderen en jongeren in armoede. Uit De Marge, Brussel.
- Van Ceulebroeck, N. en De Ceuster, E. (2019), Bruggenbouwen in en met het jeugdwerk, Departement Cultuur, Jeugd en Media, Brussel.
- Van der Eecken, A., Derluyn, I. en Bradt, L. (2015). Ouderlijke opvattingen over de vrijetijdsbesteding van hun kind(eren). In Lievens, J., Siongers, J. en Waeghe, H. (eds.) (2015). Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyse van de Participatiesurvey 2014. Leuven, Acco.
- Van der Eecken, A. (2018). Nederlandstalige samenvatting doctoraatsonderzoek Annelore Van der Eecken 'Towards a better understanding of the role of parents in the leisure activities of young people: A study of educational goals and parenting practices'. Gent, Universiteit Gent.
- Van der Eecken, A. en Bradt, L., (2019). De betekenis die jongeren geven aan hun vrijetijdsactiviteiten. In Bradt, L., Pleysier, S., Put, J., Siongers, J., & Spruyt, B. (Eds.). (2019). Jongeren in cijfers en letters 4 : bevindingen uit de JOPmonitor 4, de JOP-kindmonitor en de JOP-schoolmonitor 2. Leuven, België: ACCO.
- van der Hof, S., van Hilten, S.R., Ouburg, S.L., Birk, M.V., van Rooij A.J. (2022). Don't gamble with children's rights: how behavioral design impacts the right of children to a playful and healthy game environment. *Frontiers in Digital Health*, 4 (1-16).
- Van de Walle, T. (2011). *Jeugdwerk en sociale uitsluiting. De toegankelijkheidsdiscussie voorbij?*, Gent, Academia Press.
- Van de Walle, T., Cardoen, D., Bradt, L. (2013). "Het verenigingsleven van Gentse en Antwerpse scholieren", in N. Vettenburg, M. Elchardus, J. Put en S. Pleysier (eds.), *Jong in Antwerpen en Gent*, Leuven (Acco), 147-180.
- Van Gils, J. (2007). "The Child's right to play: the right to be a child", in A. Alen, H. Bosly, M. De Bie, J. Vande Lanotte, F. Ang, I. Delens-Ravier, M. delplace, C. Herman,

- Van Gils, J & Willekens, T. (2010). *Belevingsonderzoek bij kinderen en jongeren die in armoede leven*, Brussel (Kind & Samenleving), 41 p.
- Van Gils, J., Seghers, J., Boen, F., Meire, J., Scheerder, J., Vanderstede, W., Vaningelgem, F., Servaas, W. (2008), *Buiten spelen! Onderzoek met betrekking tot de relatie tussen (on)beschikbaarheid van bespeelbare ruimte, de mate van buitenspelen en de gevolgen daarvan op de fysieke, sociale, psychische en emotionele ontwikkeling van de Vlaamse kinderen en jongere*, Brussel (Kind & Samenleving), 218 p.
- Van Wolputte, J. (2019). Onderzoek naar verklarende factoren voor de lagere participatie van “+12” jongeren uit etnisch-culturele minderheden bij de Chiro. Vrije Universiteit Brussel, Brussel.
- Verenigde Naties (1989) Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK, VN-Kinderrechtenverdrag).
- Vermeulen, S., Teller, M. (2010). Participatie van kinderen en jongeren in armoede. Lessen uit de praktijk. Koning Boudewijnstichting en UNICEF. België. Brussel.
- Vettenburg, N., Deklerck J., Siongers, J. (red.) (2010). Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2. Leuven, Acco.
- Vettenburg, N., Elchardus M., Put, J. en Pleysier, S. (2013). Jong in Antwerpen en Gent. Bevindingen uit de Jop-monitor Antwerpen-Gent. Leuven, Acco.
- Vlaamse Regering (2015). Beleidsnota Jeugd 2014-2019. Brussel, Vlaamse Regering.
- VRT (2021). Armoede en vrijetijdsbesteding (VRT, De Betrokken Partij, Pact, Levuur, Tree Company en Indiville). Powerpointpresentatie 03/03/2021.